

Культура

К...

щоп'ятниці

всеукраїнський тижневик 2010 р.

і життя

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

Нема пророка
у своїй Вітчизні?

стор. 5-20

Духовність
у сучасному мистецтві

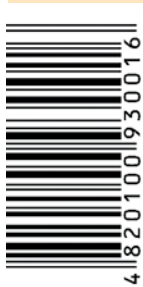

стор. 4

Сирні коники
на Великдень

стор. 3

Презентація ЖИТТЯ

стор. 11-20

КОЛОНКА МІНІСТРА

акценти

**ВІТАННЯ ІЗ НАГОДИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ДНЯ ПРАЦІВНИКІВ
КУЛЬТУРИ ТА АМАТОРІВ
НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА**

Шановні колеги!

Від щирого серця вітаю вас із професійним святом – Всеукраїнським днем працівників культури та аматорів народного мистецтва!

Культура робить людину особистістю, формує свідомість, життєві ідеали та неповторність буття кожного народу. Своєю незримою силою вона цементує національну спільноту та ідентифікує народи і держави. Розвинена, потужна національна культура – це стратегічний інструмент творення нашого майбуття, національна ідея для сучасної України.

Завдяки вашим зусиллям, знанням, досвіду, таланту культура у своїх кращих творах і зразках служить нашому народові, повертаються із забуття, оберігаються, розвиваються українські традиції, забезпечується пам'ять поколінь, що є принципово важливим для плекання в Україні високоінтелектуальної культурної нації.

Прийміть щирі вдячність за високе служіння українській культурі та мистецтву, невтомний творчий пошук, самовідданість і подвижництво.

Бажаю вам великого щастя, доброго здоров'я, благополуччя, затишку в родинах, душевного тепла й енергії, нових професійних звершень на вашій щоденній творчій ниві. Нехай культура зміцнює і гуртує нашу громаду для утвердження заможної і духовно багатой України!

**ДІЯЧАМ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА
ІЗ НАГОДИ МІЖНАРОДНОГО ДНЯ ТЕАТРУ**

Дорогі друзі!

Щиро вітаю всіх, хто присвятив життя національному відродженню театрального мистецтва, із Міжнародним днем театру!

Це особливе свято не тільки для театральної спільноти – акторів, режисерів, художників, драматургів, композиторів, театральних критиків, гримерів, бутафорів, костюмерів, а й для всіх шанувальників Мельпомени.

Ви прагнете своїм талантом, натхненною працею примножувати духовну скарбницю нашого народу, докладаете всі зусилля, аби в світовому лексиконі чимраз голосніше і впевненіше лунали горді слова – Український театр.

І ми зробимо все, щоб наше театральне мистецтво мало найвищу підтримку держави.

Переконаний, що немає для людини більшої радості, втіхи та щастя, ніж можливість і вміння творити досі нечуване, незнане, нове – чим є мистецтво театру.

Тож нехай яскраво горить творчий вогонь вашої душі. Театр – найкоштовніший діамант в усьому сузір'ї мистецтва багатовікової культури нашої держави та її великого народу. А це свято буде ще одним кроком до сплеску нових мистецьких задумів, які завжди матимуть рівноцінне пошанування глядачів, гідне вашого таланту!

Злагоди вам, мистецької наснаги та міцного здоров'я!

Із повагою
Міністр культури і туризму України
Михайло КУЛІНЯК

ВІДЗНАКА ДЕРЖАВИ

31 березня Міністр культури і туризму Михайло Кулиняк вручив державні нагороди і звання діячам культури і мистецтва.

Орден княгині Ольги III ступеня отримали Людмила Строкова (завідувачка філіалу-Музею історичних кошовностей України Національного музею історії України) і Вікторія Яценко (заступник генерального директора Національного музею історії України).

Звання «Заслужений діяч мистецтв України» удостоєні викладачі Національної музичної академії імені Петра Чайковського Наїда Магометбекова і Євген Єфремов, доцент Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Юрій Ларіонов, головний редактор Української кіностудії анімаційних фільмів Світлана Куценко.

Майстер художньої обробки металів та каменю Ігор Лобортас і комерційний директор Київського національного театру оперети Оксана Когут віднині – заслужені працівники культури України, Валерій Вітер – заслужений художник України, баяністи квартету імені Миколи Різоля Національної філармонії України Роман Молоченко, Ігор Саєнко, Олег Шиян, а також співак Андрій Заліско й балетмейстер театру сучасної хореографії «Сузір'я Аніко» Зоя Макарова – заслужені артисти України.

Відзначена мистецьким званням Наїда Магометбекова сказала кореспондентові «Культури...»: «Приємно, що моє прізвище прозвучало серед нагороджених! Я сприймаю це як подарунок на день народження, хоча уперше була представлена на отримання звання ще 1975 року. Тож, краще запізно, аніж ніколи, – так говорять».

Надав свій коментар і міністр культури: «Із Наїдою Парпачівною я знайомий з 1988 року – відтоді, як вступив до Київської консерваторії. Ось уже 22 роки спостерігаю, як вона багато й сумлінно

працює. Вручаючи їй нагороду, я отримав задоволення і як міністр, і як колишній студент. Ми й надалі будемо відзначати людей, які на це справді заслуговують».

На прохання якомога стисло висловити свою концепцію розвитку української культури пан міністр швидко відповів: «Об'єднання всіх регіонів України через культуру».

Ольга ГОЛИНСЬКА
На знімку: нагороду отримує
Наїда Магометбекова
Фото Юрія ШКОДИ

**УКРАЇНА БРАТИМЕ УЧАСТЬ
У ПРОГРАМІ ЄС «КУЛЬТУРА»**

Виконавча агенція ЄС із освіти, аудіовізуального сектору та культури оголосила новий конкурс проєктів у рамках програми «Культура». Цього року її пріоритетом є країни Європейської політики сусідства, зокрема Україна та Білорусь.

Проєкти із бюджетом від 50 000 до 200 000 євро мають тривати не більше 24 місяців. ЄС надаватиме підтримку 50% витрат.

Проєктні пропозиції мусять надати безпосередньо країні-учасниці. Кінцевий термін надходження заявок – 3 травня.

**МІНІСТР КУЛЬТУРИ
І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
МИХАЙЛО КУЛІНЯК:
«КУЛЬТУРИ ПОТРІБНА
ПІДТРИМКА НАУКОВЦІВ»**

Сучасна Україна потребує якісних змін на всіх напрямках суспільного життя. Такі зміни неможливі без належного вивчення й ефективного використання культурного та наукового потенціалу України, без вагомих результатів у науковій і мистецькій сфері. Безперечно, і національне мистецтво, і мистецтвознавча та культурологічна наука неодмінно потребують істотної державної підтримки. А така підтримка, як показує практика, стає справді результативною тоді, коли налагоджено тісну співпрацю між митцями, науковцями і органами державної влади у галузі культури. Найактивнішу роль у такій співпраці, у забезпеченні якісних змін для гуманітарної сфери має відігравати мистецтвознавча і культурологічна наука.

Роль мистецтвознавчих і культурологічних наукових досліджень особливо зростає нині, коли в культурі України відбуваються складні й суперечливі процеси. Ефективно і вчасно вирішувати проблеми галузі неможливо

без рекомендацій і концептуальних розробок науковців. Тому Міністерству культури і туризму потрібна постійна кваліфікована допомога науковців!

Зі свого боку, я, як міністр, обіцяю українським мистецтвознавцям і культурологам всебічну підтримку їхньої науково-дослідницької діяльності.

(Із виступу Міністра культури і туризму
Михайла Кулиняка на щорічних загальних
зборах Національної академії мистецтв
України 26 березня 2010 року)

**КОНКУРС ПІАНІСТІВ –
БІГ ІЗ ПЕРЕШКОДАМИ**

Одна із найочікуваніших мистецьких подій в Україні цього року – VIII Міжнародний конкурс молодих піаністів пам'яті Володимира Горовиця. (Нагадаємо, що торік змагання за браком коштів не відбулося.) До конкурсу, проведення якого заплановано на 12–26 квітня, лишилося менше місяця, а питання щодо його фінансування і досі відкрите.

Через відсутність бюджету на 2010 рік чиновники лише обіцяють кошти. Та обіцянками не здійсниш передоплати, потрібні на підготовку заходу. Тому дирекція конкурсу звернулася із Інтернет-сторінки www.horowitzv.org по фінансову допомогу до всіх, хто може її надати.

Поки збирається «з миру по нитці», 82 піаністи із 18-ти країн світу вже спакували валізи, щоб приїхати до Києва.

**МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
оголошує прийом документів на
здобуття Премії імені Володимира
Гнатюка за збереження та охорону
нематеріальної культурної
спадщини, заснованої постановою
Кабінету Міністрів України
від 31 серпня 2005 року № 841**

Пропозиції щодо висунення претендентів на присудження Премії подаються до Міністерства культури і туризму України до 20 квітня поточного року за адресою: м. Київ, вул. І. Франка, 19, к. 304.

Порядок подання документів визначено Положенням про премію імені Володимира Гнатюка за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини (наказ Міністерства культури і туризму України від 24.10.2005 № 759, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 03 листопада 2005 року за № 1329/11609).
Телефон для довідок: (044) 234–55–30.

головний редактор
журналу «Музика»,
редактор рубрики «Музика»
Ольга ГОЛИНСЬКА

хроніка

■ НОВІ ГОРИЗОНТИ ДЛЯ ЮНИХ ТАЛАНТІВ

Днями в Київській середній спеціалізованій музичній школі-інтернаті імені Миколи Лисенка відбувся концерт аргентинської музики. Ініціаторами заходу виступили посольство Аргентинської Республіки в Україні та благодійний фонд Влади Прокаєвої (Литовченко) «Обдаровані діти – майбутнє України».

Найталановитіші учні десятирічки виконали твори аргентинських композиторів.

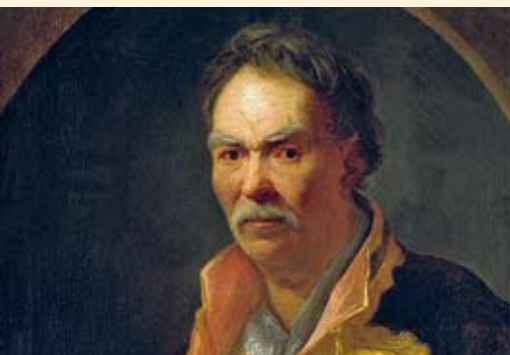
Надзвичайний і Повноважний Посол Аргентинської Республіки в Україні Ліла Ролдан Васкес де Муан подарувала школі ноти творів усевітньо відомого аргентинського композитора та піаніста Аріеля Раміреса й запросила юних музикантів узяти участь у конкурсі скрипалів, що проводиться у липні 2010 року в Буенос-Айресі.

На знімку: директор школи імені Миколи Лисенка Валентин Шерстюк приймає дарунок від посла Аргентинської Республіки в Україні

■ НА ПОШАНУ СЛАВНОГО СИНА

Нещодавно у Кіровоградському обласному художньому музеї відкрито експозицію, присвячену 350-річчю від дня народження видатного політичного діяча України і її вірного сина, гетьмана Павла Полуботка.

В експозиції представлені численні наукові праці із історії України, які висвітлюють життя та діяльність Павла Полуботка, цікавий ілюстративний матеріал, зокрема репродукція картини Івана Никитіна «Гетьман Павло Полуботок», поштова марка із портретом Павла Полуботка, герб гетьмана і фото пам'ятної дошки, встановленої на честь героя у Чернігові. Привертають увагу й дві медалі із зображенням Павла Полуботка із серії «Гетьмани України», виконаної художником, скульптором і медальєром Андрієм Німенком.

СИРНІ КОНИКИ НА ВЕЛИКДЕНЬ

До Великодніх свят у Літературно-меморіальному музеї-квартирі Павла Тичини в Києві розгорнуто декілька виставок – малюнки на склі відомої майстрині Анастасії Рак, космацькі писанки, а також унікальні сирні коники, пташки, чоловічки із приватної колекції тележурналістки Юлії Хливнюк.

На Гуцульщині є чудовий звичай виготовляти коників із бринзи. Особливо їх любляли робити перед Великоднем як іграшки для дітей. Сьогодні цю традицію продовжують лише одиниці, а милуються сирними витворами – усі.

Українська діаспора Росії запропонувала згодом організувати знайомство із цим маленьким дивом у кількох містах, де мешкають українці, зокрема в Уренгої.

Фото Алли ЯКОВЕНКО

ФОНД ПІДТРИМАЄ МУЗЕЙНИКІВ

Український центр розвитку музейної справи спільно із міжнародним благодійним фондом «Україна 3000» оголосили про початок чергового етапу Програми підтримки музейних працівників України на 2010–2011 роки.

Учасником програми може стати кожний штатний адміністративний, науковий або творчий працівник будь-якого музею України, незалежно від статусу, типу, профілю, форми власності й відомчого підпорядкування закладу.

Детальні умови конкурсу та перелік потрібних документів подано у положенні про

Програму підтримки музейних працівників України.

Матеріали надсилати за адресою: 04070, м. Київ, вул. Боричів Тік, 22а.

Український центр розвитку музейної справи. Програма підтримки музейних працівників.

Тел./факс: (044) 467-67-80, 467-67-83.

E-mail: mail@prostr.museum

ВИЗНАЧЕНО НАЙКРАЩІ ТВОРИ ДЛЯ ДІТЕЙ

Комітет із присудження премії імені Лесі Українки визначив переможців за найкращі літературно-мистецькі твори для дітей та юнацтва за 2009 рік.

У номінації «Літературні твори» більшість членів комітету віддали голоси за повість-казку «Хлопчик Горіхове Зерня і Лісовичка» Дмитра Чередниченка.

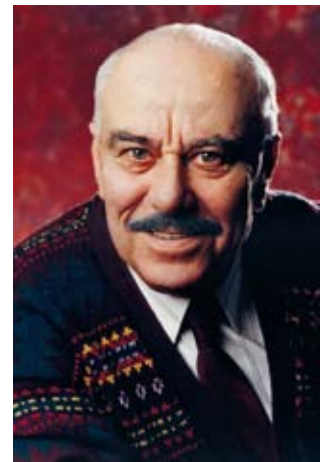
Анімаційний фільм «Пригоди Котигорошка та його друзів. Чарівний горіх» режисерки Ярослави Руденко-Шведової переміг у номінації «Кінотвори для дітей та юнацтва». Окремо відзначили ігровий фільм «Фося», відзнятий членами кіногуртка волинської обласної творчої дитячої студії «Боривітер» під керівництвом Марії Лукашевич.

Катерина Штанко удостоєна премії у номінації «Художнє оформлення книжок для дітей та юнацтва», а Вінницький обласний український академічний музично-драматичний театр імені Миколи Садовського – у номінації «Театральні вистави» (вистава «Лісова пісня» за однойменною драмою-феєрією Лесі Українки).

На знімку: художниця Катерина Штанко (ліворуч)

ВІДІШОВ У ВІЧНІСТЬ НАРОДНИЙ АРТИСТ УКРАЇНИ ОЛЕКСАНДР СЕГАЛ

ту. Під час Другої світової війни фронтowymi дорогами дійшов до Берліна.

Митець працював разом із Павлом Вірським, згодом був балетмейстером Державного ансамблю народного танцю України, солістом Київського театру опери і балету імені Тараса Шевченка.

Трудовий стаж метра хореографії нараховує 75 років, 30 із них (після 1980 р.) віддано Київському театру оперети.

Як балетмейстер здійснив постановки більше 50 вистав. У його творчому доробку класичні оперети, мюзикли, а також численні концертні програми. Серед найкращих робіт – «Весела вдова» Франца Легара, «Легенда про Київ» Олександра Білаша, «Сільва», «Баядера», «Містер Ікс» Імре Кальмана, «Звана вечеря із італійцями» Жака Оффенбаха, «Летюча миша», «Циганський барон» Йогана Штрауса, «Моя чарівна леді» Фредеріка Лоу.

21 березня на 91-му році життя скінчив свій земний шлях головний балетмейстер Київського національного академічного театру оперети, народний артист України, ветеран Другої світової війни, кавалер орденів «За заслуги» III ступеня та «За мужність» Олександр Сегал.

Народився й виріс митець у Києві, закінчив Київський хореографічний технікум.

У 1939–1945 роках служив в Ансамблі пісні і танцю Київського військового округу на посаді балетмейстера і соліста бале-

Колектив Київського національного академічного театру оперети сумує із приводу смерті Олександра Сегала й пам'ятатиме його як людину, сповнену оптимізму, творчого запалу, енергії.

Міністерство культури і туризму України, вся мистецька громадськість із глибоким сумом зустріла звістку про смерть головного балетмейстера Київського національного академічного театру оперети, народного артиста України Сегала Олександра Наумовича.

Пішла у вічність яскрава людина і талановитий хореограф, його ім'я назавжди залишиться в історії культури України.

Міністерство культури і туризму України висловлює щирі співчуття рідним, близьким і колегам покійного.

Міністр культури і туризму України
Михайло КУЛИНЯК

«БЛАГОСЛОВИ, МАТИ, ВЕСНУ ЗУСТРІЧАТИ»

Нещодавно у Музеї Івана Гончара малеча закликала весну. То був дитячий фольклорний колектив «Соловейки», викладачі та учні дитячого табору «Козацька фортеця», козацький фольклорний гурт «Вольниця».

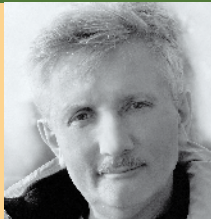
Під час обрядового вечора «Благослови, мати, весну зустрічати» відтворювалися традиції східного Поділля. Гостям пропонували взяти участь у спаленні символів

зимових духів, винесенні «Крокового колеса», проведенні «Насточки по місточку», топтанні рясту, закопуванні каші.

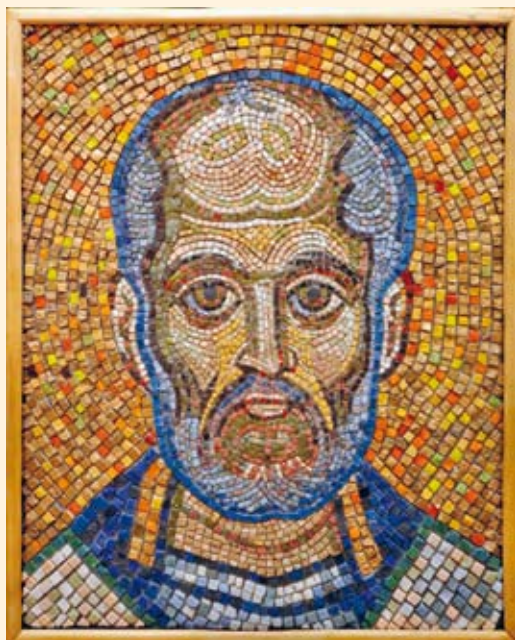
Анна ПЕРВАК

кінорежисер,
редактор рубрики
Сергій МАРЧЕНКО

репортер

Проект «Духовність у сучасному мистецтві»

**Антоніна
ЖИХОРСЬКА**

Три роки тому Українська Православна Церква розпочала роботу над будівництвом у Києві Кафедрального собору Воскресіння Христового (найбільшого православного собору у Європі) та Духовно-просвітницького центру, в якому передбачені виставкові площі

з метою привернути увагу еліти країни до зведення храму міжнародний арт-центр «Мепенат» ініціював проведення серії виставок сучасного мистецтва духовної спрямованості. Тож кожен може долучитися до будівництва, купивши мистецький твір на виставці.

Першими такі виставки-аукціони провели «Хлібна» палата у Національному заповіднику «Софія Київська» і Музей книги й книгодрукування у Києво-Печерській лаврі. Відтак проект планується розширити як регіональний і міжнародний.

Уперше в акції задіяні майстри із усіх регіонів України, більшість їх постійно працює із закордонними галереями. Серед них – професор, народний художник України, лауреат Шевченківської премії 2009 року Віктор Ковтун (Харків), народний художник України, професор Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури Василь Гурін, народний художник України Наталія Ніколайчук, заслужений діяч мистецтв України Іван Пилипенко, заслужений художник України Микола Кочубей, академік, народний художник України Микола Стороженко, відомі митці: Анатолій Криволап, Володимир Бовкун, Олександр Бабак, заслужений діяч мистецтв України Юрій Нагулко, Олексій Анд, Олександр Добродій, Євген Дерев'янка, Станіслав Кадочников та інші.

Вони вирішили підтримати проект і зробити свій внесок у будівництво храму, виступивши у ролі благодійників.

Твори, відібрані для участі у проекті, отримали високу професійну оцінку і одночасно становлять художню цінність.

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

Севастополь до свого Тараса

... Тарас гранітний дивиться суворо:
 – А ви гартуйте ваші голоси!
 Не пустослів'ям, пишним та барвистим,
 не скаргами,
 не белькотом надій,
 не криком,
 не переспівом на місці,
 а заспівом в дорозі нелегкій.
 Бо пам'ятайте,
 що на цій планеті,
 відколи сотворив її пан Бог,
 ще не було епохи для поетів,
 але були поети для епох!

Ліна КОСТЕНКО

На знімках: пам'ятник
 Тарасові Шевченку
 у Севастополі;
 покладання квітів
 біля монумента
 Кобзарю

Фотознімки авторки

Лідія СТЕПКО

Севастополь урочисто відзначив 196-ту річницю від дня народження великої історичної постаті українського народу – Тараса Шевченка. Відзначив у злагоді, нехай не обнявшись, як заповідав Тарас, але без надриву й гострого політичного протистояння. Стомлені кризою та виборами, мешканці, здавалося, прийшли до пам'ятника спочити душею

Попри будь-які політичні розбіжності серед громадян, 9 березня – день повсюдного примирення. Принаймні біля пам'ятника Тарасові Шевченку ми всі відчуваємо спільноту, що має свою державну символіку, мову, культуру. Щоправда, у Севастополі із українською символікою не все гаразд. Через «особливу» ментальність громадян, виплекану сусідами, місто має свої атрибути – герб, прапор і навіть гімн, чим дуже пишається. Всі свята й урочистості починаються із місцевого гімну, де за музикою явно прочитуються слова: «Севастополь, Севастополь – гордость русских моряков...». Він же звучить у сесійній залі міськради.

Лише у Тарасові дні ми сповна насолоджуємося державною символікою. Цього разу дехто із представників влади навіть ворухив губами, коли звучав Гімн України. Й не тільки із цього можна було порадіти того дня: голова міськради Валерій Саратов, який повсякчас скаржить на «насильницьку українізацію», виділяючи із депутатами по мільйону гривень на розвиток російської мови й жодної копійки на українську, читав «Заповіт». Наголошував у словах на першому складі, але читав виразно й голосно. Щоправда, відзначивши об'єднавчу силу великої історичної постаті, її роль у вирішенні нації з-поміж інших народів світу, одразу перейшов до героїв сьогодення, закликавши об'єднатися навколо постаті новообраного Президента, «бо він також цієї миті шанує Тараса десь у Каневі».

«За роки незалежності ми навчилися вшановувати Шевченка», – сказав пан Саратов. І я була готова із ним погодитися, бо згадала, як кілька років тому всі без винятку клали до підніжжя пам'ятника по дві квітки із жалобним виразом обличчя. Тоді один чоловік не втримався й почав вкладати у кожні руки – по третій, усміхаючись і нагадуючи, що святкується День народження, а пам'ятник – не цвинтар.

Зараз усе по-іншому. Кожен іде до свого Шевченка, пам'ятаючи, що цей непе-

ресічний мудрий чоловік був шляхетним серед шляхетних і невибагливим серед простого люду, кохав жінок, дотепно жартував і, водночас, був мислителем і художником. Українці впевнені, що він понад усе любив свій народ і жадав для нього волі, росіяни – що він прагнув об'єднання України і Росії.

Заступник командувача Чорноморського флоту РФ контр-адмірал Олександр Пушкар'єв прийшов ушанувати Тараса Шевченка як члена Санкт-Петербурзької Академії мистецтв. Він переконаний, що «...Шевченко був близький до російської інтелігенції, й не лише тому, що його творчий геній і талант врятували видатні діячі російської культури, викупивши із кріпацтва, але й тому, що, проявляючи інтерес до творчості Пушкіна, Лермонтова, Рилєєва, Гоголя, він мав на меті об'єднати українську національну літературу із російською та світовою». Контр-адмірал прийшов до Шевченка, бо він вважає, що росіяни й українці мають спільне духовне коріння.

Шевченко, на його думку, прагнув братерства із російським народом. Сам же командир так хоче залишитися у сонячному Криму, що готовий усьому світові довести інтернаціональність устремління нашого Тараса. Пробачимо йому дрібне лукавство у святковий день.

Кожен, хто виступав, засвідчував повагу до свого Шевченка. Хтось за незгасимою любов до України, а хтось – за те, що жив і творив у Петербурзі. Кожен у житті й творчості великого поета віднайшов те, що зачіпає його особисто.

Були роки, коли політичне розмаїття та нетерпиме ставлення одних до інших досягло апогею, і тоді до Тараса приходили по черзі. Скажімо, спочатку товариство «Прогрес», потім партійний осередок БЮТ, а вже пізніше одна гілка влади під державними прапорами, інша – під прапорами Партії регіонів. Цього року, мабуть, вибори змістили акценти – біля пам'ятника зішлись: обидві гілки, що й досі чубляться, перебуваючи вже по один бік барикад, командувачі двох флотів, представники місцевих осередків різних партій, окрім, звичайно ж, комуністів. У тих – свої герої. Зібралися, аби разом згадати про Шевченків заповітний дороговказ...

Пройшла, карбуючи крок, Почесна варта, й квіти лягли до підніжжя пам'ятника. А люди не розходилися. Обступивши художнього керівника українських творчих колективів Віктора Ковальчука, вони співали. Спочатку – тужливих пісень, згодом – веселих і дотепних.

Спираючись на кобзу, Тарас, здавалося, схилився до своїх шанувальників й усміхався у вуса...

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Молодий, радісний Шевченко зустрічав свій день народження у темному «чулані»

Леонід ПИЛУНСЬКИЙ

У перші дні весни, коли всі згадують Тараса Шевченка, починаєш роздумувати: а чому так, чому українці лише в цей час так палко і трепетно говорять про Великого Пророка, особистість, котра возвеличила рідну мову, піднесла і пересічну людину, і витонченого митця?

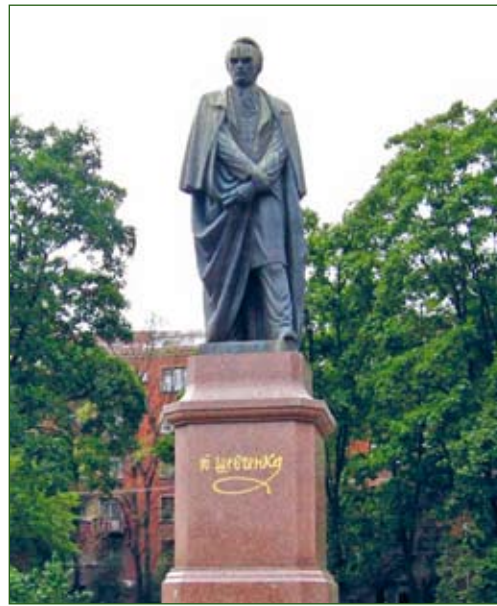
Так, саме Кобзар, який бачив тяжку долю закріпаченого, поневоленого українця, остаточно потвердив, що Україна була, є і буде, і це – назавжди. Саме він передбачив «...сім'ю вольну, нову...» У своїх філософських, хоч і сумних роздумах людини, яка піднялася від кріпацького пастушка та панського козачка до величі поета світового рівня, академіка Російської академії мистецтв, – він намкреслив нам, його нащадкам, шлях до національної держави. Але чому про це ми згадуємо – і про роцькі попередження також – тільки на початку березня, у дні, коли поет народився та пішов із цього світу?

Чому щомісяця не читаємо-перечитуємо «Розриту могилу»? Чому цей вірш не висить над кожним письмовим столом, у кабінеті кожного справді українського посадовця? Чому діти твої, Україно, не знають тих гірких рядків?

...Сини мої на чужині,
На чужій роботі.
Дніпро, брат мій, висихає,
Мене покидає,
І могили мої милі
Москаль розриває...
Нехай рие, розкопує,
Не своє шукає,
А тим часом перевертні
Нехай підрастають
Та допоможуть москалеві
Господарювати,
Та з матері полатану
Сорочку знімати.
Помагайте, недолюдки,
Матір катувати...

Хіба тут не йдеться про сьогодні, про те, що відбувається у будь-якій області, будь-якому місті й містечку, до самого стільного Києва, у незалежній Україні?

Як таке могло трапитися? Як ми до того «докотилися»? На чому розквітла та безсоромна байдужість – гірша за ворожечу – до єдиної у цілому світі Української держави-оселі? Як сталося, що вже підросла армія молоденьких манкуртів, ко-

трі із радістю верещать – під голосний регіт ворогів, – що вони, мовляв, українці лише з походження, а по суті своїй патріоти інших держав?

Зовсім не розуміють, що насправді іншої Вітчизни у них ніколи не буде, якщо вони цю загублять. Та, інша, буде чужою, чужинською домівкою-мачухою, а власної вже не буде ніколи. І все життя оті перевертні та байдужі будуть наймитами, стомлені чужими законами-традиціями. Але Україна вже піде далі без них...

Чому я кажу про це, коли вже відлуннали Державний гімн та пісні на вірші Кобзаря?

Коли відгомоніли святкові фанфари біля кам'яних, бронзових, бетонних портретів Тараса Шевченка по всій Україні, з'явилося дивне повідомлення із «українського П'ємонту» – здавалося б, фортеці українства: обіцянка встановити пам'ятник Кобзареві в Івано-Франківську залишилася обіцянкою.

Бронзова постаць поета роботи всесвітньо відомого скульптора Лео Мола покинула на складі міського управління капітального будівництва.

Молодий, радісний Шевченко зустрічав свій день народження у темному «чулані» (не можу знайти іншого слова для визначення того місця, де «ховають» Кобзаря).

Пам'ятники Шевченку роботи Лео Мола, академіка Канадської академії мистецтв, українця Леоніда Молодожанина, який народився на Хмельниччині, стоять у Буенос-Айресі, Вашингтоні і в російському Санкт-Петербурзі. Але на Галичині йому не знайшлося місця.

Торік скульптор пішов із життя...

Скажіть, а як нам жити тут, у зросійщеному Криму?

Ми ж сподівалися, що бодай у Галичині живуть українці, котрі знають, як нас усіх вивести до світла, серед яких не може бути манкуртів. Що хоч там стоїть тось на варті тієї України, про яку мріяв Великий Кобзар...

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Лариса Марта Роксана СКОРИК: «Духовне плебейство не лікується»

Завершилися Шевченківські дні. Українське чиновництво покидало вишиванки й полегшено зітхнуло, – можна звітувати: Шевченківські свята відбули на рівні. Наша газета поглянула на «святкування» в дещо іншому ракурсі. Варто пригадати репортажі журналістів «Культури...» Сергія Марченка про занедбану церкву Івана Богослова села Шевченкового (16 жовтня 2009 р.), Наталії Зінченко із виїзного засідання Комітету Верховної Ради України із питань культури і духовності, що відбулося торік у листопаді в Шевченківському національному заповіднику, та інші публікації на захист Тарасових місць. На жаль, порушені нами проблеми чиновництво проігнорувало. А якщо й відбулися якісь позитивні зрушення, то виявилися незначними. Тож вважаємо – тема не вичерпана. Не випадково, а цілком закономірно, що гостею «Культури...» сьогодні є Лариса Скорик. Представляти її якимось переліком заслуг не будемо. Ім'я пані Скорик як оборонця пам'яток, професора архітектури,

громадського та політичного діяча добре відоме. Завдяки активній діяльності, безкомпромісності у неї багато друзів. І немало ворогів. Гадаємо, після цієї публікації і тих, і тих додасться. Уже із перших слів бесіди я зрозумів: Шевченкова тема для співрозмовниці свята й жодних компромісів, навіть толерантних оцінок у нашому інтерв'ю не буде

– Духовне плебейство не лікується, – задала тон розмові Лариса Скорик. І додала: – Духовне плебейство можна тільки ампутувати разом із його носіями.

Знаєте, коли цьогоріч я приїхала на Чернечу гору, в мене склалося таке враження, що потрапила не до місця всевітнього поклоніння...

– А в суцільну руїну?

– Так. Маєте рацію.

– До речі, своїм першим наказом новопризначений міністр культури і туризму України Михайло Кулиняк «за руїну» звільнив директора Шевченківського національного заповідника у Каневі.

Але ж в Україні були і є люди, які живуть Шевченком. Збереження пам'яті Великого Кобзаря для прийдешніх поколінь вони вважають сенсом життя. Відомо, що впродовж багатьох років і Ви серед них. А вперше я почув про це від Ігоря Кудина, заступника голови правління Львівської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток, іще на початку 1980-х. Він тоді дуже переймався ідеєю встановлення у місті Лева пам'ятника Тарасові Шевченку, а Ви допомагали йому. Пригадуєте оту непросту епопею, ще й досі не оприлюднену в усіх деталях?

– Безперечно. І дуже добре пам'ятаю.

...Якось Ігор організував художню лотерею. Виручені кошти спрямовувалися до Шевченківського фонду. Я тоді купила пейзаж, натюрморт, але одразу віддала полотно до картинної галереї. Тобто сам факт придбання картин був, як то кажуть, для годиться. Це було добре починання.

У Львові в ті часи жив один 80-літній чоловік, Михайло Никельський, котрий усе життя збирав гроші на пам'ятник Тарасові Шевченку. Він – із тих свідомих українців, не надто чисельних серед нашої інтелігенції, про яких писав Іван Франко, – справді жертвний і готовий до самопожертви. Тихо, без галасу віддавав гроші, нічого ні в кого не просив. Свої скромні статки пенсіонера від-

кладав на пам'ятник Кобзареві й таки зібрав більш-менш пристойну суму. Коли зрозумів, що скоро Господь Бог замкне перед ним двері його земного життя, то зв'язався із Ігорем Кудином, який одразу приїхав до нього.

Пригадуєте, Ігор мав малесеньку квартиру в районі Сербської вулиці? Неподалік мешкав і пан Никельський. Він переказав Товариству охорони пам'яток під особисту відповідальність пана Кудина чималі на той час кошти (4.000 карбованців) із тим, що до його справи долучаться і саме Товариство, і вся свідомо інтелігенція. І що монумент нарешті постане. Гроші взяли на облік, поклали до банку на інтенцію будівництва пам'ятника.

– На жаль, пан Никельський невдовзі помер, не дочекавшись здійснення своєї мрії, – писав Ігор Кудин на сторінках журналу «Пам'ятки України». Й оповідав про розголос благородного почину, встановлення пам'ятника із граніту і бронзи на могилі небіжчика, напис під його прізвищем – «Один із фундаторів пам'ятника Т. Шевченку у Львові». На прохання Кудина художник Іван Марчук створив живописний портрет М. Никельського, котрий зберігається у Львівській картинній галереї.

– Мушу сказати, що та історія для самого Ігоря перетворилася просто на трагедію, бо закінчилася тим, що і він пішов із життя. Кудин робив усілякі можливі й неможливі, але правильні кроки, аби істотно збільшити той фонд, який сягав 500 тисяч карбованців, і домігся оголошення конкурсу на проект пам'ятника. Конкурс 1987 року відбувся. Утім, на превеликий жаль, відібрали не зовсім те, що мало би бути. Ігор тяжко пережив це...

– Він гостро критикував львівське чиновництво і вимагав справді широкого обговорення проекту, фахового визначення найкращого з них. Але до його протестів не дослухалися.

– Погляньмо правді в очі: благородну справу понівечили ті, які не мали жодного морального права на це, однак були обтяжені владою. Вони вибрали не той проект пам'ятника, а потім доштукували до нього ще й «хвилю». Ви пам'ятаєте цю страшну «хвилю»? Я й сьогодні можу підтвердити, що були там кращі проекти, але їх відкинули.

І навіть попри те, що Ігореві не вдалося повною мірою виконати заповіт того львівського добродія та інших офірувальників, я із пошаною ставлюся до його світлої пам'яті (настає пауза, пані Скорик дивиться у вікно, щось перебирає в пам'яті, ховає зволожений погляд).

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Кудина одинадцять разів звільняли із посади. Хоча ця посада була й ніяка, він тримався за неї, тому що давала йому якусь можливість оберігати наші пам'ятки. Скільки було порятовано при ньому, то не треба мені Вам розповідати, Ви добре знаєте це і як його близький колега по Товариству, і як редактор «Пам'яток...»

Епопея із пам'ятником Шевченку у Львові завершилася фатально, бо Ігор почав холонутися серцем, а чиновники спонукали його замовити виконання монумента в Аргентині. Чому в Аргентині? Навіщо? У нас не було скульптурної фабрики? Не було прекрасних фахівців, таких як, наприклад, Ігор Мединський, котрий міг перевести в бронзу все, що завгодно, і якнайліпше. Але слід було чинити по-їхньому...

– То вже так буває: коли найважчу роботу виконано, як-от збір коштів у цій сумній історії, то до справи одразу ж долучаються різного роду псевдопатріоти. Одні задля того, щоб очолити та заробити політичний капітал, інші – щоб украсти.

– Оті «перекінчики» вимагали в Кудина переказати гроші місту. Він категорично відмовився. Почалися цькування, страшні цькування. Як результат – в Ігоря стався серцевий напад, потім – другий. Досі не можу спокійно дивитися на пам'ятник Шевченкові у Львові. І не тому, що він асоціюється із загибеллю такої прекрасної людини, але тому, що він справді недолугий.

Судить самі: маючи прекрасний пам'ятник Адаму Міцкевичу, на тій самій осі поставити отакий нікчемний пам'ятник Тарасу Шевченку. Так вчинити могли, я вважаю, тільки невдячні потомки.

– Ви приходите із педагогічної родини. Ваші батьки були професорами гімназії. Коли до Вас прийшов Шевченко?

– Із колиски.

– Яким чином?

– На стіні у нас вдома були три портрети: Тараса Шевченка, Івана Франка та Лесі Українки. Усі в однаковій оправі. Ці портрети й досі зберігаються в нашій родині у Львові. Вони висіли над тим місцем, де стояло дитяче ліжечко. Пам'ятаю молодий вираз Франкового обличчя, як дивилися на мене добрі очі Шевченка.

А Ларисою мене назвали, бо мама страшенно любила Лесю Українку. Імені Лариса в Галичині тоді не було взагалі. Його не знали. То православне ім'я. Коли священник, греко-католик, шукав його у святцях – не знайшов.

– Пані Олю, – сказав він моїй мамі, – ми щось мусимо робити, бо нема такої святої...

Мама не хотіла йому закидати, що така свята є, і промовила:

– Отче Вальницький, у нас же прийнято давати не одне ім'я. І друге, й третє може бути...

Так я стала Лариса, Марта і Роксана. І це не просто завдяки Лесі Українці, твор-

чість якої наша родина душе шанувала. Ще й тому, що то був сентимент.

– Культ Тараса Шевченка завжди був у Вашій родині?

– Так. У повному розумінні цього слова.

– Як пригадуєте Шевченку у своїй долі поза домівкою? Можливо, із ним пов'язані ще якісь історії?

– Колись я їздила до Москви на архітектурну практику. Вісімнадцять років мені тоді було. Нас, студентів, посилали або до Ленінграда (тепер Санкт-Петербург), або до Москви. Мені випала Москва.

Я приїхала до столиці й оселилася в гуртожитку в Лефортово (*широко посміхається*). Прошу не плутати із Лефортівською тюрмою!.. У цьому гуртожитку жили студенти й аспіранти із Балкан – болгари, македонці, здається, ще й серб і чорногорець. Мені було вельми приємно, коли болгарин якийсь попросив мене почитати для всіх твори Тараса Шевченка. Їм подобалася моя мова, адже я розмовляла українською. У спілкуванні ми переходили на різні слов'янські мови, російську знали майже всі.

Так от мене попросили почитати Шевченка. І весь вечір – то був вечір дивовижний – я їм читала Кобзаря українською. Потім виявилось, що вони знали переклади всіх цих віршів своїми мовами, і читали Шевченка навзаєм. Це незабутнє враження! Було відчуття планетарності – того, що Тарас Шевченко не тільки наш. Він – для всіх.

– На жаль, є випадки, коли Шевченка «для всіх» висмикує якийсь «новий українець» і робить його для себе одного. Торік у листопаді наша газета опублікувала статтю Віри Маковій «Украдене небо». В ній ішлося про те, що приватна особа на прізвище Попов добудовує мансарду на будинку на Терещенківській, 13, і цим загуляє небо за пам'ятником Тарасові Шевченку в Києві.

Жодної реакції на цю критичну публікацію нізвідки. Повна мовчанка, повна байдужість.

– А коли це сталося? Коли було затверджено надбудову? Я такого не пам'ятаю...

– Це питання постало шість років тому. Я особисто бачив претензійний чиновницький розчерк підпису на проекті, датованому 2007 роком. Уявляєте, пані Ларисо, – в українській столиці у Шевченка поцупили небо!..

– Чи можу мати якісь до цього коментарі? Так склалося. Отакі ми є. Ті, які повинні охороняти, – руйнують, які мають бути відданими – зраджують.

Мене навіть не дивує, що в Шевченковому парку біля університету збудували оту колибу «Тарас». Я тоді писала: «що це ви почали робити із парком?» А ще затіяли велику перебудову на розі Володимирської та Толстого, планують розмістити під парком великий паркінг. У такий спосіб винищать корені дерев, тож стоятиме Тарас посеред пустелі.

Усе це, даруйте мені, дуже підло і поплебейськи.

– Здавалось би, це столиця, тут мало місця. Хочуть добудувати, надбудувати. Але ж у колишній Керелівці, рідному Шевченковому селі, немає проблем із землею. Хоча б церкву там можна було б доглянути? Де там. Навіть дах протікає...

– І як до такого дійшло? Там було дуже багато високих делегацій, особливо за останні кілька років, – і до Керелівки, і до Моринців, і всіх тих місць.

А церква гине? Так?

– Загрозливий стан. Великі тріщини від стелі. У ній небезпечно перебувати. Може навіть під час служби завалитися.

– Пане Анатолію, що робитимемо?

– Говорити про якийсь Шевченківський комітет порятунку? Даремно. Вже стільки декларацій і фальшивих слів лунало.

І де знайти тих чесних і професійних людей, які б щось пильнували і могли вдіяти? Вже згадували директора канівського заповідника. Його півтора року все звільняли. Виглядає, не було за що, бо він нічого й не робив. Особисто вказівка Віктора Ющенка не допомогла. Усе тяглося...

– Я мушу Вам сказати, що саме «в прадідів великих правнуки погані». І в тому вся справа. Повторюю: духовне плебейство не лікується.

Приміром, Чернеча гора. Це для мене святиня. Та туди не можна доїхати, не заблукавши. Якось запитали одного більш-менш високопоставленого чоловіка: «Коли ти був останнього разу у Каневі?» Каже: «Якось ми виїхали і не знайшли дороговказів. А от шляхом на Умань – їх на кожному кілометрі. То євреї поставили». Борис Олійник порадив тому чиновнику: «То попроси євреїв, щоб вони поставили дороговкази й на Канів, якщо ми не в стані цього зробити».

Душевні дороговкази повинні б навчити, що Чернеча гора – то всесвітня культурна, духовна Мекка.

Коли я вперше туди приїхала, то подумала про споруду музею: «Це велика та незугарна стодола». І треба було її розмалювати, розцяцькувати? Та навіть сільська господиня не здатна так несмаково розмалювати навколо вікон свою хату – ззовні чи всередині.

Трагедії в нас відбувалися завжди. І в Шевченковій долі за його життя, й після його смерті. Коли Василеві Кричевському доручили збудувати цей музей, думаю, гіршого часу і гіршого моменту важко уявити. Краще б його не будували. У 1935–1937 роках Кричевський боявся і своєї тіні, за ним було око та око. Тоді дивилися за кожним, хто мав якісь наміри належати до модерну. Про український модерн не можна було говорити взагалі.

Щоб там не казали, я переконана, ця будівля – одна із найбільших творчих

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

невдач Кричевського, точніше його єдина невдача. Вона проектувалась і споруджувалась із-під палиці, зі страху, під суворим партійним контролем. Що може зробити митець у такій ситуації? Нічого вартісного.

Це було вмирання художника. Душевне і мистецьке вмирання Кричевського. Слава Богу, що він фізично вижив і поїхав.

На превеликий жаль, те, що побачила 9 березня, мене вразило ще більше, особливо яскрава дахівка, якою покритий тепер музей. Подібної ніколи не було ні в Центральній, ні в Східній Україні. А лише десь там у австрійських і бюргерських німецьких містечках. Вона до Шевченка не має жодного стосунку. Хіба не можна було б перекрити дахівкою кольору соломки, стріхи, умбри, відтінок яких є дуже благородний? До речі, саме такою вона мала бути навіть у Кричевського.

А що вже ті розписи!

Кричевський уже тоді міг «загриміти», – йому дорікали, що в нього план будівлі у вигляді хреста. У нас людей, які можуть виказати, дуже багато, не бракує і таких, хто вміє побачити те, чого не існує. Він мусив ще й із тим виправдовуватися. Хоча планувальна структура елементарна і тектоніка, як кажуть, теж елементарна. Для Шевченка, котрий був винятково модерний у поезії і малярстві, збудували такий музей!

Він зараз начебто реставрується. Але я й не знаю навіщо його реставрувати. Мені дуже прикро, що почали відновлювати саме оцю річ і ще й хочуть додатково розписувати. Подумала: «Боже милосердний, яка ж буде знову експозиція? Хіба ж усе буде так, як колись?.. Понавішують оці «поделки» і буде такий собі провінційний музейчик, нікому не цікавий. І єдине, що буде у заповіднику, – це могила Тараса, і люди до неї приходять і звідтіля дивитимуться в далечінь Дніпрову».

Коли споруду знову розцяцькують тими наївними квіточками, це буде фатально.

Добре, що 9 березня музей увесь не відкрили, він перебував у стані ремонту. Більш-менш опорядили одну залу, і вдалося, слава Богу, приховати атмосферу провінційності.

Зараз я страшенно переживаю із приводу того, що музей повернеться до тієї експозиції із провінційним антуражем.

– В Україні не навчають ні музеєзнавству, ні музеєлогії, побудові експозиції тощо. Є кілька «имен нарицательных», пов'язаних із музейництвом, які справді продукують таке собі хуторянство із присмаком шароварщини. Хто ж створить гідну експозицію?

– Є такі фахівці, але вони цим не займаються, хоча могли б, – робоча група Миколи Яковини при Міністерстві культури. Побачивши побіжно ту концепцію, що її запропонували художники, які працюють без оплати, тільки на ентузіазмі, я помітила намагання зробити

справді всесвітнього рівня експозицію. Для цього, вважаю, саму споруду музею слід максимально притишити. Не знаю, що треба зробити із тією дахівкою. Її потрібно перекрити. Можливо, знайдуться якісь хімікати або що, здатні приглушити це страхіття.

Головне, як на мене, – повинна бути велична, дуже модерна експозиція. Вона тоді матиме вагу, коли виростатиме із якогось коріння. Коріння ж Шевченкове є глибинно народним. Але народність – це не цитування, не повтор, не перемальовка. Експозиція мусить бути потужною, величною дорогою, а експозиційний маршрут – насиченим, як храм. Маю на увазі не самою оздобу, бо сучасні храми зовсім інакше виглядають. Йдеться про наповнення дійством, атмосферою.

Мені не імponує експозиційна зала, зашарашена експонатами. Нехай розмістять один експонат, але такий, що запам'ятається. Коли людина закінчить оглядати експозицію, то враження в неї має зберегтися у душі надовго. Мусить бути щось аудіовізуальне, – звук, музика, можливо спів. Має розгортатися вражаюче дійство.

Ми живемо в третьому тисячолітті й повинні використати можливості таких досягнень, як електроніка...

– Мультимедію?

– Електронну мультимедію. Це конче потрібно. І навіть та міністерська група вже показала, що хід такий є. Правильний хід. Коли зробити на високому світовому рівні цілу експозицію – забудеться вся убогість споруди ззовні. Вона,

як кажуть, розчиниться у тому дійстві, у тій емоційній напрузі, що її створюватиме експозиція. Тут, я так розумію, мають попрацювати не просто художники й архітектори, а фахівці, котрі знають, як саме треба розгорнути тему життя геніальної людини, сенсу її життя. Це надзвичайно цікаво. Вважаю, що нічого із тих експозиційних тривіальностей, до яких ми звикли, там не повинно бути. Це як хорал Баха – він був і залишиться назавжди сучасним. Не за формою, а за внутрішнім змістом.

Сучасна архітектура, сучасний, хоч би як я не хотіла вживати цього слова, бо воно занадто дрібне, дизайн. Головне, щоб сучасна сценографія експозиційних приміщень, споруд, призначених для експозицій, мала вирішальне значення.

– Тут, знову ж таки, є суперечність. Згадана група художників на чолі із паном Яковиною працює, виїжджає до Канева, розробляє концептуальні засади, вишукує експозиційні ходи й акценти. Але йде величезний спротив наших «класиків» від реставрації. Невтомний Герой України Микола Орленко, вічний директор інституту «Укрпроектреставрація» Анатолій Антонюк формують розбудову споруди музею і відтворення його інтер'єру «за Кричевським». Навіть Науково-методична рада Міністерства культури не зупинила їхні «розмальовувальні» роботи.

– Їм треба грошей. Їм треба отримати гроші. А там хай хоч і трава не росте.

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Схоже, що їм абсолютно байдуже: це Шевченко чи, може, хтось інший. Даруйте мені, але так воно є. Я їх можу зрозуміти – і проектний інститут, і реставраційні майстерні живуть тепер сутужно. Але я б собі ніколи не дозволила заради того, щоб отримати замовлення й гроші із держбюджету, спаскудити ідею потужної експозиційної сценографії музею Шевченка. Я просто вважаю, що так бути не може.

Тарас Шевченко не належить нікому персонально, він належить усім. Тепер кричать: «Ой, це ж Кричевський!» Але хіба можна ставити Кричевського поряд із Шевченком? Особливо коли у Кричевського був депресивний стан душі й він ні на що не був здатний у той час, бо йому виламували, викручували душу і руки. Однак, якщо вже так сталося, то перестаньте робити оті мальовидла, інакше не можу назвати ці чужерідні розписи на гіпсокартоні. І не перешкоджайте створенню достойної експозиції на Чернечій горі!

Якби хоч поцікавились, як виглядає сучасний мистецький музей у Бонні чи у Штутгарті, подивились би, яке там освітлення та одна-єдина скульптура стоїть у великій залі. Але вона так діє, як не здатна й сотня експонатів. Що тут казати? Це питання інтелігентності, аристократизму і високої професійної культури в усьому.

Інтелігентність і висока професійна культура завжди йдуть у парі. Неінтелігентна людина не може бути високопрофесійною. Не має значення, чи вона майстер із обточення деталей, чи фахівець із творення експозицій, чи реставратор, чи хтось інший. Людина повинна бути інтелігентною. А це означає, що вона орієнтована не на власне «я», не на свої кишені, не на те, аби отримати відповідну винагороду, а спрямована на створення чогось вічного.

Може, міне якихось 20 чи 30 років і наші нащадки скажуть, що бачать експозицію Тарасового музею глибшою, потужнішою, якіснішою. Вони матимуть право на це. Але нам зараз, на початку третього тисячоліття, слід запитати себе, на що заслуговує Великий Кобзар.

– Чи вбачаєте Ви конкретний знак ділового звернення до пошанування Тараса Шевченка в тому, що вручення Шевченківської премії відбулося в Каневі?

– Гадаю, що це дуже правильно. Вручати нагороди Шевченка в оперному театрі у теплі й добрі тоді, коли стоїть пусткою Чернеча гора, зовсім неприйнятно. Саме пусткою, бо ніхто туди не йде.

Мушу сказати, що мене дуже зачепив свого часу Іван Бунін. Його дружина написала, що із усіх великих могил, які письменник відвідував за своє життя, а він був людиною глибоковіруючою, для нього було дуже важливо доторкнутися до вічності, до вічної пам'яті людей навіть таким чином, його найбільше вразила могила Шевченка. Іван Бунін, лауреат Но-

белівської премії, намагався щороку зійти на Чернечу гору. Він вважав Шевченка абсолютотом. І не він один.

Думаю, що сходження в Шевченківські дні на Чернечу гору – це, як на прощу. Так колись ходили до Шевченка. І глава держави першу свою поїздку в Україні здійснив саме до Канева – то теж як на поклоніння. Особисто мене це зворушило.

Не скажу, що я знаю вартість усіх робіт, котрі були оцінені Шевченківським комітетом. Мені дуже сподобалося, що у промові Віктор Янукович сказав приблизно так: «Ми сподіваємося, що після отримання цієї нагороди ви будете і далі розвиватися, продовжувати ріст свій. Серцем, розумом і талантом до Шевченка треба підніматися все життя».

І ще хочу додати. Як на моє розуміння, розмови пана Жулинського, що у винагороду не 130 тисяч, а 200 тисяч треба давати й узагалі бажано, щоб і 100 тисяч доларів було, дуже прикрі. А може б, лише один франк, як за орден Почесного легіону? Це правильніше. Адже грошима вимірювати найвищу мистецьку нагороду, освячену іменем Шевченка, не можна. Цю тему ми ще порушимо. Даруйте, а от коли я нагадаю, що премія імені Миколи Лисенка становить усього 5 тисяч гривень? Хіба грошима будемо честь міряти? Головне – бути лауреатом, мати гонор.

– Чого можна очікувати далі? Ми бачили конкретне і швидке звільнення директора заповідника, який давно вже заслуговував на це. Чи не залишиться цей крок без продовження?

– Не думаю. У тій залі Президент сказав, що в Україні буде державною одна українська мова. І це так. Не треба спекулювати. Так само він зазначив: «Ми зробимо все, щоб за рік Чернечу гору привели у належний стан».

Я думаю, що на Шевченковій могилі слова не можна надурно кидати. Так що є шанс. А для мене дуже важливо, щоб цей музей, уся історія, про яку ми із вами говорили, весь благоустрій, уся сценографія – зовнішня і внутрішня – були на найвищому рівні.

– Сподіватимемось. А Національний музей Тараса Шевченка в Києві Ви давно відвідували?

– Тоді, коли була виставка японської графіки і художніх фотографій про Японію моєї колишньої студентки. Десь півроку тому.

– Основна експозиція – ідеальна?

– Як на мене, то ні.

– Багато відвідувачів скаржаться на те, що йдуть до цього музею, щоб побачити оригінали художніх творів Шевченка...

– ... а там копії. Саме формування експозиції далеко від ідеалу.

– Псевдоакадемічне.

– Найгірше, що псевдо.

– Про модерне музейництво ніхто в Україні й не говорить...

– Я думаю про таку тему. Вона має бути однією із головних у роботі Академії мистецтв України і Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. Є там відділ сценографії. Так-от, слід займатися сценографією не тільки вистав, а й експозицій. Дуже важливо – вчити цьому. Вважаю, що то є наша справа. Мені здається важливим запровадження такої спеціалізації. Це гарна ідея.

Окрім того, я доручу своїм студентам такі контрольні проекти, як створення експозицій у тому чи іншому музеї. Їм тільки потрібно дати вихідні дані. Думаю, що Міністерство культури в цьому питанні може не просто посприяти, а порадити та проконтролювати, щоб наш інститут цим зайнявся. Бо більше якось нема кому...

– Але це відповідальність не тільки відомча, а й Ваша – як нового члена колегії Міністерства культури.

– Добре, що ви мені це сказали, пане Анатолію. Ви подали слушну думку, яка вже давно існує десь там, у підсвідомості. Зараз вона вже вербально оформилася. Я хочу це запровадити.

До речі, в нас є прекрасна кафедра графіки, яка займається багатомим, – і ужитковою графікою, і плакатами, і всім тим, що пов'язане із формуванням навіть якихось експозиційних рядів. Можливо, не таких потужних, як музейні, але все разом залучене може дати чудові сходи.

– Єдине, щоб за новою традицією не збільшували витвори книжкової графіки до розмірів монументального мистецтва...

– Так як у канівському музеї із роботами Олександра Івахненка. Я дуже гарно ставилася до нього. Він цікавий і самобутній художник. Але монументальність і книжкова графіка – це зовсім різні речі. Якщо книжкову ілюстрацію збільшити в розмірах, вона зовсім не стане монументальною. Це той випадок, коли кількість аж ніяк не переходить у якість.

– Дякую за розмову!

Розмову вів Анатолій СЕРИКОВ

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Презентація життя

Виступ Ліни Костенко на презентації нового видання «Берестечка» в Українському домі. 22 березня 2010 р. Київ

Ексклюзивна публікація за стенограмою

Марудне діло ювілей – всі пера вмочені в єлей». Я ці рядки написала дуже давно. Ще близько не було ніяких ювілеїв. Я подумала: чого це я написала, який ювілей, який єлей? Ну, мабуть, думаю, заримувалося. Звичка римувати – єлей-ювілей. І забула, аж тепер я (згадала): справді дуже марудне діло ювілей, і справді пера вмочені в єлей. Але якщо із єлеем можна дати собі раду, можна не слухати всіляких таких слів, люди можуть мене зрозуміти й самі їх не казати, можна уникнути ювілейного вечора, щоб там ніхто не віншував, не говорив казенних фраз, можна прийняти такий варіант, який зробило це видавництво. Уявляєте, вони запропонували презентацію. Це ж у нас презентація, і ми не будемо плутати жанрів. Правда, трошки вона якась така сердечна, трошки забагато людей, як на презентацію. Я вам дуже вдячна, що ви прийшли, щоб ми знали, що ми разом. Що ми потрібні одне одному.

Я справді надумала повернутися. В цю літературу, в цю культуру. Бо важкий час – це завжди мій час, а легкий час я не розумію. Коли трошки було легше нібито, я розуміла, до чого йдеться. Тут мої чорнобильці, тут моя чорнобильська, дорога, рідна моя експедиція казала, як я там збирала невтомно культурну спадщину, архіви чорнобильської зони, я вам признаюсь: це ще для мене була еміграція звід-

си. І ви знаєте, я там знайшла свою Україну, – отам, де Україна вмерла, отам вона є. Там люди втратили свою малу батьківщину і полюбили її безмірно, і відчули велику Батьківщину, особливо там.

Отже, із єлеем ми собі дали раду. Но rasagan! Ніякі, розумієте, урочистості й ніякі фальшиві святкування у нас не проходять, як ви бачите.

Але із ювілеем справа складніша, тому що ювілей – це треба замислитись, як жилося, як прожилося, що зробилося. Словом, відверто кажучи, ювілей – це презентація життя. І от ми тут зараз на презентації книжки, а у мене – презентація життя. Я вам скажу: відчуття тяжке. Із того боку в мене одібрали життя, і з цього віднімають. Врешті, як в усіх нас, в усіх вас. Ми би собі зичили чогось кращого, ми би собі зичили і незалежності, і достойної держави. На жаль, так є, як є. Але що ж, журитись? Тут було багато слів про поразку, а чого ж програли ми? Чи ми програли? Ви знаєте, це ж так іде історія. Це її кроки. Впритул, звичайно, все це криза, крах. Але із дистанції часу так іде історія. Ми повинні зараз набратися сил, набратися спокою, набратися доброго гумору. Сміх перепалює, а в сльозах можна втопитись. Не треба. Отаким чином, якщо йдеться про ювілей як про презентацію життя, долі, а не просто як привід привітатися, прийняти привітання, подарунки, квіти і т.д., – ні.

Що я тоді вам скажу – те, що за життя можна було б значно більше зробити. У мене був (тут я вже приступаю конкретно до теми нашої презентації), у

мене був величезний проект: я хотіла історію України дати в строфі, в поемах, в історичних романах, у драматичних поемах. І, знаєте, у мене «Скіфська одісея» є. І там є такі слова: «Десь тут урвалася пам'ять історична, зате вона навіки золота». Я хотіла оцю нитку пам'яті історичної протягнути через віки. І тому я цей проект робила. Як ви знаєте, у мене є «Древлянський триптих», у мене є та сама «Маруся Чурай», те ж саме «Берестечко». І я це писала, думала про братів Неазовських, бо не підряд же будеш писати, а так, що відчуваєш. І якраз у мене в роботі був Володимир Великий, була Роксолана, була графиня Розумовська, був Андрій Потебня й так далі. Теми ці важчі, чим ближче до сьогоденного дня. Я вирішила все подужати, все зробити, і, може, мені хотілося б щось інше.

Хтось мене дуже сильно хвалив і представив вам як поета громадянського звучання... А я вам признаюсь, що я би хотіла писати лірику, лірику й лірику. І, може, я хотіла би срібним олівцем птиць малювати на льняній тканині. Може, мені, коли Оля Богомолець співає «де вечір пахне м'ятою, а холодно джмелю», може, мені це ближче. Може, «Со кому до теко, же му так коhamу!» мені це ближче. «Але хіба хтві? Мусів», – писав Стефанік. І знаєте, я вам скажу, що я в історії живу, я дуже вільно входжу в будь-яке століття – це також моє.

І я працювала над цими речами, і хотіла встигнути, зробити всю історію України, оцю «нитку золоту» протягти. І тут настала така щаслива подія, Україна ста-

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

ла незалежною. І тут би, здається, вільно писати те, що ти хочеш. Уже тепер нас радянська влада не переслідує, не забороняє, – сиди й пиши історію, якісь речі для України. І тут дивне сталося, раптом пішли такі якісь флюїди. Шістдесятники? Та що там ті шістдесятники зробили! Вони такі-сякі. Історія? Ха-ха. Розумієте, патріотизм? Ги-ги. І наприклад, може, хтось пам'ятає із старших, раптом часто так на екрані з'являлася така крилата фраза «патріотизм – последнее убежище негодяев». А хто ж хоче бути «негодяем»? І людям щось таке вставляли в голову, і вони то слухали. Раптом зробилися смішними народні письменники, скажімо, такого типу, як я. Чим вона займається? Якийсь народ у той час, коли треба щось таке модернове, таке. А що це буде? Ага, хай це буде андеграунд. Їхали-їхали, нікуди не приїхали.

Андеграунд – діло старе, це лондонська підземка. Куди ж пойдуть наші письменники? Розумієте, коли чекаєш голосу покоління, а кожне покоління приходить – і хай подасть свій камертональний голос. І щоб це рухалось надалі. Що собою являють шістдесятники сьогодні? Скільки там нам залишилось. От дивіться, от Іван Дзюба, ось Юрій Щербак. Гарно це звучало, так? Гарні вони? Хоча я вам скажу, що і такий Дмитро Дроздовський, якого я вперше побачила, коли йому було 18 років, а він вже такий розумний... Далі все буде гаразд.

Але, розумієте, коли тебе із радянської влади підозрюють в націоналізмі й так далі, ти не маєш свободи, ти виборюєш

кожну ту строфу. А потім приходить свобода, незалежна Україна, – і ти, не мавши ніде перевести подих, знову опиняєшся в бозна-якому становищі. Народниця, розумієте. Взагалі-то я вам скажу, що я ніяка не народниця. Це, між нами кажучи, тому що я – в тому Чорнобилі. Це наймодерніші теми зараз отакі, як Чорнобиль, це те, чого в світі немає. Правда, мене ніхто не чіпав, мене обходили так поштиво, але я розумію оці флюїди паскудні в суспільстві. І я вирішила: оскільки пішов такий мат-перемат, збагатили українську мову російськими матюками, так треба теж із розумом це робити. Росіяни, між іншим, мають «теорію вопроса», вони роблять цілі наукові дослідження «Что такое русская фея» або «Русский мат» Ахматової – наукова дисертація, вона була десь у «спецхранах». Вони правильно роблять, вони дбають про свою мову. У нас же це перехопили, молодь не підготовлена заматюкалася. Слухайте, як я могла на це дивитися? Для них це було виявом свободи.

Ви розумієте, що мали відчуті оці шістдесятники, які знали, що таке свобода в умовах несвободи. І раптом в умовах свободи я побачила молоду українську літературу, яка наввипередки матюкалася і показувала свою незалежність. І я подумала, ну, я вже не торкаюся політичних аспектів, я власне тоді написала: «Не хочу грати жодної із ролей у цьому сатинському спектаклі». Я собі пішла в еміграцію у чорнобильську зону із людьми, яких я безкінечно люблю. Це моя чорнобильська історико-культурологічна експедиція.

Я думаю, що більшого сміху, гумору, сили, ніж було в цій експедиції, я ніколи не чула. Я собі вийшла із Спілки письменників. Оце, розумієте, нудне скиглення, скімлення набридло. Підло. І взагалі не знайдеш ні ідеї, ні мети, – і завжди готові. То була стагнація, то був стогін. Мені це обридло, розумієте? Я дуже добре прожила цей час альбо за своїм письмовим столом і комп'ютером, альбо в експедиції до чорнобильської зони із рідкісними поїздками.

Ну, то не будемо казати, то не так цікаво. Хоча, власне, цікаво! То була Польща, я шукала матеріал для однієї речі, Париж, Бургундія, де шукала матеріал для іншої речі. Словом, працювала.

У цей час хтось казав, що руки опускаються, ніхто нічого вже не хоче, – я цього не розумію, я й зараз не бачу поразки. Поразка може бути в людях або її не може бути взагалі. Розумієте, є ж високівольтна лінія духу, яка проходить крізь усі віки. От ми до неї повинні й підключитися, це буде рух опору. Це не означає, що треба виходити на вулиці, бити один одному морди або робити якісь демарші чи що. Треба бути людьми. У мене таке враження, що люди скучили за собою. І оце, власне, що ви прийшли, – стільки на якусь одну презентацію, мені здається, просто ви самі скучили за собою, ви скучили за атмосферою якоюсь. Хіба ні? І я хочу, щоби ми всі завжди скучали... Мій чоловік колись сказав: «Лінусенько, ти не бійся, людство ніколи не відмовиться від того, що воно любило в собі». Українці знають, що вони люблять. Узагалі люди

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

знають, що вони люблять. От ми не відмовимся від цього.

Тепер я конкретно про це «Берестечко». Оскільки нашим читачам, виявляється, уже література не потрібна, поезія – тим більше не потрібна. У нас можна зачиняти книгарні. Ви подивіться на Хрещатик! Ми переживаємо: ходять там хтось, когось поливають із водомету, на когось пускають газ. Я питаю: а куди дивиться влада? Влада повинна ворухнути мізинцем – і все це припиниться, не припиняється: людей кидають на якісь..., люди мусять стояти в пікетажах. Ми були членами Нацради із питань культури і духовності при президентові. Говориш-говориш, борешся при тому президенті – ну, уже й при цьому закривають «Сяйво». Ну, і так далі. Більше так не можна.

То я вертаюсь ось до чого. Знаючи, що моєму народу ніби як не потрібна поезія, ніби як не потрібні історичні романи, я вирішила перейти на сучасну прозу. Я якраз писала прозові книги. Коли ж отримую листа від видавництва «Либідь», що вони пропонують мені видати «Берестечко». Я не відповіла, я не хотіла. Як обпечена із тим «Берестечком». «Український письменник», як стала незалежна Україна, вони до того опустилися, що ні техніки не знали, не мали, – вони видали чорт знає як. Соромно. У нашій державі так книги не повинні виходити, як вони мені видали «Берестечко», причому 1000 примірників. Далі раптом почали виходити піратські видання, просто піратські

видання. Вони ходять, хтось заробляє на цьому, ніхто мене не питає – й ідуть із поганого видання ще оці жахливі піратські. Де ви взяли? Звідки це приносять? Зловити неможливо, вони такі дуже хитрі в цьому.

Більше того, що уже зовсім важко витримати, – я нещодавно дізналася, що навіть солідне видавництво, здається, навіть державне («Каменярь» – це державне?), державне львівське видавництво «Каменярь» видає «Берестечко» без мого відома, без договору. І я так нічого й не знаю, я дізнаюся від інших людей, що вони це видали. Причому, там є якась ота комісія чи комітет, особливо там якісь важливі видання. А куди ж вони дивилися? Яке вони мали право видавати гроші цьому халтурнику, який чомусь без мого відома видає «Берестечко»? Й договору ж то не було. Через те, оце я тільки недавно дізналася, але мені досить було того видання, досить було піратських видань, щоб я не хотіла «Берестечка» перевидавати.

Я скажу, що «Берестечко» – мені дуже-дуже дорога річ. Вона писалася довго, вона дописувалася, час її дописував. Тут казали, що це про поразку і так далі, а я вам скажу: «Берестечко» ж то не про поразку, «Берестечко» – про перемогу над поразкою, через що я його й почала писати. Бо в корпусі цих історичних речей я хотіла спертися на постаті. Але коли береш постать, треба взяти якийсь екстремальний момент і написати. Отак я із Богданом Хмельницьким.

Я вирішила написати саме «Берестечко», бо це страшна була поразка. Після такої поразки співаються, вішаються – він же залишився абсолютно самотній, нікому не потрібний, його уже в Чигирин не пускали і так далі. У нього уже не було війська. Цікаво, як можна було стати на ноги після цього? Ви ж звернули увагу, що зробив Богдан Хмельницький після страшної своєї поразки і, до речі, зради своєї дружини. Він одружився. І мене це так вразило – Богдан Хмельницький оженився. Вони думали, що йому абсолютно кінець, а він узяв і женився! І от оці якісь крила особистого щастя десь тут йому трошки за плечима гріли. Костомаров же писав, що хто його знає, що там було під Берестечком. Може, його особиста трагедія зіграла якусь роль у цьому.

У мене десь записано: «Велику душу теж стрясає дріж». І він був ослаблений, розумієте? Коли польські полководці, сам король п'ють за вірність жон у наметі короля, це приниження. У приниженні не можна жити й перемагати. Я думаю, що український народ, як народ, досі не переміг через те, що він пережив і переживає дуже велике історичне приниження. Усяка наволоч його принижує, і він десь загубив у собі відпорність. Йому кажуть, що він меншовартісний, – він звик. Тільки створили державу українську, нову українську державу омріяну, я пам'ятаю, коли почали наші ці, і навіть наші, на жаль, письменники, всілякі інтелектуали закликати народ встати із колін. Ти хоч

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

стань на коліна для того, щоб встати! Розумієте? Я була обурена.

Ну, правда, орли, розумієте, у них за радянських часів була «партія – очі мої, партія – серце моє», а потім – вставай-вставай! Ну, якщо ви повзали, то повзайте далі, чого ж ви закликаєте людей, що народ спить. Я не знаю, мій народ – от такий, як я, для якого я живу, для якого я працюю – народ не спить.

Через що я люблю дуже чорнобильських людей. Там їх жменька залишилась. Зараз от будуть поминальні дні. Це ж мертві села чорнобильської зони, а вона ж далеко там – Поліський, Народицький, Овруцький, Коростенський райони – то ж усе мертві села. Приїзять люди на гробки на цвинтарі коло мертвих сіл, і лелеки клекочуть, раді, що люди приїхали, і там ніхто не стоїть на колінах. Люди там сміються. Ви знаєте, стільки сміху і дотепів, як у нашій експедиції, як серед тих людей, я ніде не чула.

Отут кисла така атмосфера, ніби ми залежимо від того, що хтось тему Голодомору на сайті закрив, бо головне зараз нагодувати людей. Прийшла влада, яка, бачте, зараз нагодує людей. То люди їх годують, а вони чортзна-що пишуть. Потім виявляється, що «спасібочки». Хтось там незадоволений? Хтось обіцяє у Каневі: нічого не бійтеся, україноці-хохли, ви можете, ми вам дозволяємо розмовляти вашою мовою. Розумієте, так не можна! Один політик навіть сказав: «Винес Україну на своїх руках». Причому політик, до якого я добре ставлюся. Досить уже того пафосу – виносити на руках, годувати, обіцяти і т.д. А треба бути скромнішими, треба поважати народ, не розколювати його, кажучи «схід», «захід» тощо.

Усі ці дні – оця моя презентація і ювілей (якось я його мушу витримати) – мені дзвонять звідусіль і пишуть. Як ви думаете, перший дзвінок звідки був? Із Донецька, із Луганська. У мене сидять гості – дзвонять мені із Макіївки. Там прекрасно співають, є там такий хор. Дзвонять, кажуть: «У вас там що, гості?» – «Гості» – «Передайте им привіт от донецких бандитов». Я спокійно кажу: «Гості, привіт вам от донецких бандитов». То якась моя Україна, яку я не впізнаю в інтерпретаціях політиків, я не знаю такої України. Я знаю ту Україну, для якої я живу, для якої варто жити й працювати.

Так от я про «Берестечко». Чому я його написала? Кажу вам: це не про поразку, це про перемогу поразки. Я мусила написати про всі стани. Кажуть, Богдан Хмельницький три дні і три ночі пив в урочищі Гончарах, після тої поразки пив. А що таке? Мужчина! Коли падає сильний мужчина – гуркочу більше, ніж комарик коли падає. Значить, і переживань більше, і емоцій. Але для мене було головне написати перемогу над поразкою, і я її написала. «Немає часу на поразку».

Мала вийти перша книжка прози, про яку Дмитро Дроздовський завжди доко-

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

ряє мені, що досі вона не вийшла. Знаєте, писати прозу важче, ніж вірші, й страшно відповідально, особливо в цей наш час. Скоро вийде та повість, вона називається «Записки українського самашедшого». Ви розумієте, у Гоголя «Записки сумасшедшего», а я зробила уточнення, бо українське божевілля специфічне: якщо в Росії манія величі – це хвороба, то в Україні раптом манія меншовартості. Гоголівський «сумасшедший», оскільки він російський самашедший, – він чиновник. Так, такий самашедший був іспанським королем Фердинандом VIII, а як у нас українець уже самашедший, то він може побігти по стіні, як герой Кафки Грегор, – раптом захотів поганого сиру і побіг по стіні. На це все треба звернути увагу. Приниження – це те, чого більше не можна допускати і культивувати. Коли все-таки видавництво не зважило на моє мовчання, і тут хтось подякував Оксані моїй за «човникову» роботу, вона справді попрацювала добре, вона сказала: «Знаєш, там же буде Сергій Якутович». І тут я зрозуміла: «Боже ти мій, я дуже люблю Сергія Якутовича, я ще його батька знала». Коли проживеш якийсь шмат життя, може, більше любиш людей, їхню еволюцію. Потім Оксана мені сказала: «А ти знаєш, як читає Петро Бойко Шевченка?» Я кажу: «Вони всі декламують». І не хотіла слухати, тому що мене дуже багато читають, але так значуще, – я не люблю цього. А вона каже: «Ти послухай». Я послухала Шевченка, – ой! Далі читає «Берестечко», причому священник із шевченківської церкви. Як він читає – без декламації, часом так читає, чим я в собі писала. І я раптом дуже полюбила цього невідомого мені священника Петра Бойка. Але так, як він читав, із голосу мені здалося. Я питала, а чи він не замолодий, щоб Богдана Хмельницького читати. Богдану там усе-таки було за п'ятдесят, а у нього якийсь такий молодий голос. Послухайте цей диск, якщо матимете.

І раптом такі якісь відкриття. І я кажу: «Добре, хай друкують». Але я боялася подивитися. Ви не повірите: я сьогодні вперше побачила цю книжку, мені її передали додому. Сказала Оксані: «Не подивлюся. Боюся». Знаєте, страхом гарним, страхом подиву – невже це може бути? Тому що так паскудно мене видавали, так паскудно. Як у радянські часи своїх халтурників видавали – воно все блищало, всім на гарному папері, а мені, «спасібочки», на газетному. Ми так звикли до цього! Раптом – таке видання після тих піратських і після того львівського пана. Я ще розберуся, хто має право видавати без мого відома, без мого дозволу. Кажуть, він поклав гонорар на депонент. Пробачте, я не од кожного візьму гонорар. За таке піратське видання хай його оштрафують і цей гонорар піде на дитячу лікарню в тому ж Львові, на медикаменти. Треба вчити цих нахабних людей: не можна так далі.

Так от щодо «Берестечка». Я коли дізналася, хто там збирається, – це ж не можна витримати. І коли почали видавати цю книгу Олі Богомолець на мої слова, з'явився там Іван Марчук, якого я страшно люблю як художника. Я дивуюся: це справді геній, геній і все. І коли вони всі там зібралися – це видавництво, ця редакторка, що там ховається, Світланочка – хтось пожартував, що ніколи не бачив стільки геніїв на одному квадратному метрі. Я їм така вдячна. Моя душа відпочиває за всі мої роки, яких багато, як ви знаєте із цифри ювілею. Я дуже вдячна вам всім, Олено Олександрівно, за цю книжку, дякую Петрові Бойку і дякую Сергію Якутовичу, дякую Володимирі Панченку, дякую редакторці Світлані. Вони так працювали – це якась фантастика! І дякую своїй Оксані, що вона мене умовила.

Я більше не буду казати нічого. Може, я вам прочитаю кілька рядків віршів. Віберу найкоротші, добре? Бо вони ж весь час писалися. Я почну із кількох рядків, із віршів, які написані ще в 1993 році й надруковані 14 жовтня 1993 року в газеті «Літературна Україна».

І знов сидять при владі одерную,
гряде неоцинізм, я в ньому не існую.
Така до слави приналежність,
така свобода і пісні,
декоративна незалежність
рушить вусами вві сні.
Покотили Україну до прірви.

Зараз із 2010 року я можу тільки додати:
докотили Україну до прірви. І зараз по ді-
агоналі ці вірші, які писалися ці роки:

Прогавили, прогледіли
І хочеться на Марс,
Це сталася трагедія, а ви зіграли фарс.

Отримали Україну без бою
і здають без бою,
а втім, чого ж без бою –
б'ються поміж собою.

Дивлюся ввечері і вранці –
милуюсь депутатським броном
Яка гармонія і танці
і єдність змії з Лаокооном!

Прости мені, мій змучений народе,
що я мовчу,

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

дозволь мені мовчати,
бо ж сієш-сієш, а воно не сходе,
і тільки змії кубляться й сичать.

Усі ні з ким не згодні,
злість рухає людьми,
але у бік безодні.

Компроміси, компромати,
компрадори і примати
Скільки ж сили треба мати,
щоб усе це ви-три-ма-ти.

Які засиджені скрижалі,
яке злиденство зветься шансом!
На жаль, уже і в цій державі
стаю потроху дисонансом.

Знову ж таки казав Дмитро Дроздов-
ський: «Сумно». Не треба аплодувати –
це дуже все сумно, щоб аплодувати.

Ну от і дожилася наша мова,
була-була безсмертною в віках,
але прийшли биндюжники від слова
і потопили мову в матюках.

Але давайте що-небудь те, що хоче душа:

Починають зорі пригасати,
в пам'яті сутуляться хрести
Альбіноні, Верді, Сарасате,
поможіть цей сум перебрести.

Надходить ніч, думки у неї хмарні,
бринить дорога на одній струні,
нічного міста вафельки янтарні
тихенько тануть десь удалині

І творять графіку химерну
в польотах бриюче низьких
останні музи постмодерну –
ворони звалищ приміських.

На жаль. Ті музи. На жаль. Що б вам іще
прочитати?

Кричали ледарі:
«Нам лідера, хоч поганенького!»
На цю біду немає лікаря,
не дай Бог бути лідером юрби.

Шакали знову ошукали.
Тепер вони вже не шакали,

тепер вони: то за, то проти,
то шахраї, то патріоти.

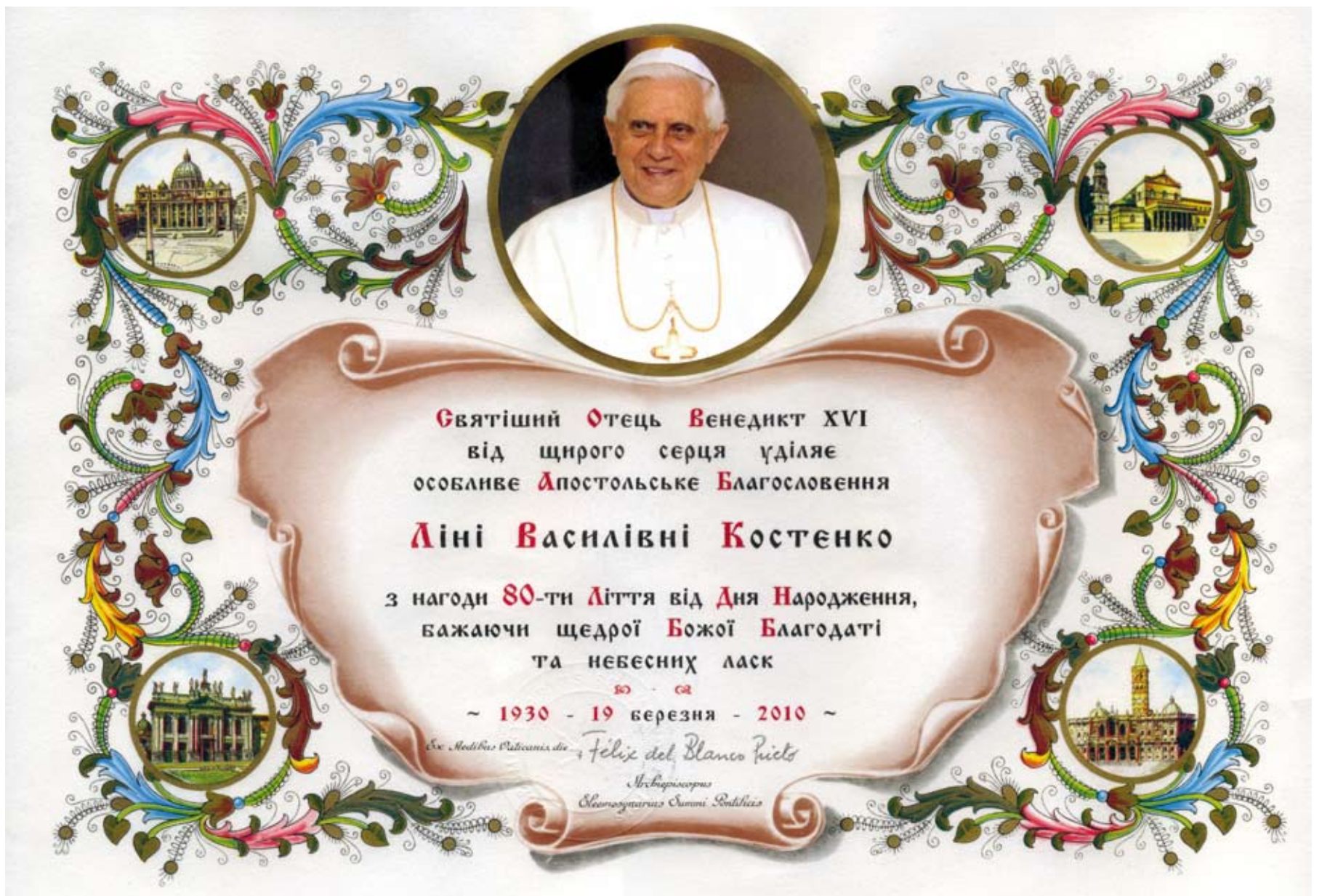
Доборолися, добалакались,
досварилися, аж гримить
Україно, чи ти була колись
незалежною хоч на мить?

Від кайданів, що волю сковують,
від копит, що у душу б'ють,
від чужих, що тебе скуповують,
і своїх, що тебе продають.

Популяція, нація, маси...
І сьогодні, і вчора, й колись
українського пекла гримаси
упеклися мені, упеклись.

Цей розбрат, і рейвар, і ремство
і віки безголів'я вдогонь,
хай він спалить усе це нікчемство,
українського пекла вогонь.

Господи, пробач мені моє зухвальство!
Чи я сподіваюсь бути почутою?
Дякую.

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Дві жінки і «Камерата»

На знімку:
Ольга Богомолець
і головний диригент
Національного
ансамблю солістів
«Київська камерата»
Валерій Матюхін;
Ліна Костенко
і художник
Іван Марчук

Фото Сергія
МАРЧЕНКА

Наталка БІЛОЦЕРКІВЕЦЬ

У неділю 28 березня Український дім знову не міг вмістити всіх шанувальників лірики Ліни Костенко. Цього разу видавництво «Либідь» презентувало книгу «Гіацинтове сонце» у розкішному «космічному» оформленні славетного Івана Марчука

«Гіацинтове сонце» – це збірка поезій Ліни Костенко, що стали піснями Ольги Богомолець. Спадкоємиця аристократичного роду, Богомолець відома передовсім як лікар, директор знаної дерматологічної клініки, котра зокрема провадить унікальний благодійний проект щодо профілактики й лікування раку шкіри.

Втім, поціновувачі сучасної української культури віддавна знають Ольгу як авторку романсів на вірші улюбленої поетеси. Ноти цих пісень, серед яких чи не третина нових, увійшли до «Гіацинтового сонця», а чарівний голос співачки кожен, хто придбав книгу, зможе відтепер почути на доданих дисках.

Багато років Ольга Богомолець виконувала ці романси під власний акомпанемент на гітарі – і от до ювілею улюбленої поетеси вперше виступила у супроводі камерного оркестру. Аранжування для «Київської камерати» виконали Олексій Прошенков і старший син пані Богомолець Андрій.

Схоже, Ліні Костенко, що разом із донькою прийшла послухати своє співоче alter ego, як і кільком сотням слухачів, припало до душі це камерне і світле музичне свято. Концерт, який відбувся за підтримки Міністерства культури і туризму України, Український дім повторить уже 16 квітня.

Ілюстрації Івана Марчука
до книги Ліни Костенко «Гіацинтове сонце»

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

Співпраця як творчість

Людмила ТАРАН

Про роботу над виданням історичного роману у віршах Ліни Костенко «Берестечко» (і не тільки) розповідає головний редактор видавництва «Либідь» Світлана Головка

– Певно, відразу виникає запитання: чому саме «Либеді», спеціалізованому видавництву, яке передусім друкує навчальну і наукову літературу, випала щаслива доля стати видавцем блискучого історичного роману «Берестечко»? Відповідь доволі проста – і складна водночас. Проста, бо за «Либіддю» – десятиліття авторитету у видавничому світі, висока професійна репутація, успішні книжкові про-

екти. Складна, бо марно сподіватися, що хтось повірить у легенду, ніби Ліна Костенко – класик, поетеса із гордим іменем – «вимріяла» для себе «Либідь». Зухвале навіть припущення. Це «Либідь», як і кожен нормальний, гоноровий видавець, мріяла про ТАКОГО автора. Конкретно – про Ліну Костенко, мабуть, відтоді, як випустили книжку «Українки в історії», де вміщено нарис про неї.

Проте шлях поетеси був значно довшим, ніж сам процес створення нашого нового проекту – «Берестечко». Я щаслива тим, що він зароджувався і приростає усіма своїми складниками тут, у стінах видавництва.

Вперше «Берестечко» з'явилося 1999 року, але то було не найкраще книжкове видання. Отже, треба було думати не про перевидання із відшліфуванням деталей, а про новий формат, про створення унікального видання. Не приховаю, реалізація проекту стала можливою для «Либеді» і авторка дала згоду на видання. На нашу пропозицію про співпрацю відгукнулись народний художник України Сергій Якутович і диктор Національної радіокомпанії України Петро Бойко. Талант цих особистостей високо поціновані Ліною Костенко.

Так почалась історія нового видання «Берестечка». Вона набувала дедалі більшої глибини із появою у проекті академіка Національної академії наук України Івана Дзюби та професора Національного університету «Києво-Могилянська академія» Володимира Панченка, які виступили авторами аналітичних статей про творчість поетеси і безпосередньо про роман «Берестечко».

«Добрим генієм» нашого проекту від самого початку стала Оксана Пахльовська, донька Ліни Костенко, професор римського університету «Ла Сап'єнца», яка напівжартома визначила собі роль «літературного агента». Якби ж то тільки така висока місія! Вона абсолютно самовіддано працювала із текстами, ілюстраціями, верстками, пунктуацією та анотаціями, знаходила мудрі винагородні слова для кожного із нас. А ще врахуйте: це – між Києвом і Римом. Між роботою й іншими не менш вагомими зобов'язаннями.

Реалізуючи проект, ми тісно співпрацювали із Національною радіокомпанією України, що здійснила аудіозапис роману у виконанні заслуженого артиста України Петра Бойка. Його майстерність, а також музичні твори, які супроводять читання, дають слухачеві змогу якнайповніше сприйняти драматичний твір.

Філософія роману, його тематична багатимірність і глибина вимагали неабиякої інтуїції, ерудиції та шляхетності художника. За нашим спільним задумом, йшлося не про пряме ілюстрування, а про самодостатню візуальну художню лінію.

Сергій Якутович створив більшу частину ілюстрацій саме для нашого видання, це не такі собі варіації на тему козацтва, в якій Якутович почувається вільно. Пластика тексту і пластика ілюстративного ряду дивовижно гармонійні.

Ще одне, несподіване для читача, рішення: конструкція книги, її архітектура. Богдан Хмельницький, зображений у «Берестечку», переживає момент поразки, що став переосмисленням усього його життя як полководця, як людини, як чоловіка. Відтак ми вийшли на вертикальну конструкцію книжки. Думки Хмельницького – ніби сувій, що розгортається перед його мисленим зором. При цьому менш за все ми прагнули формальної еквілібристики, витівок форми.

Якби запитали мене, чи складний автор Ліна Костенко? «Свіжість» запитання вражає щораз більше. Із розмови з поетесою як формулу успіху виокремила таке: Ліні Костенко як автору не треба догоджати, треба професійно робити свою справу. Ліна Костенко – Автор із великої літери (усі хрестоматійно-енциклопедичні характеристики поетки включено апріорі). Не можу претендувати на визначення, але незаперечні тактовність, шанобливість, приязнь, вдячність, внутрішня культура, вишуканість, повага цього Автора у стосунках із видавцем – справді скарб.

Кажуть, гарний початок є заключним для інших евристичних ідей. Мабуть, нам подобався наш ансамбль, творчий дух, який панував при створенні «Берестечка». Невдовзі нас підхопила хвиля нового задуму – викристалізувався проект ліричний. І ось уже на виході книжка поезій Ліни Костенко, які стали піснями Ольги Богомолець. Торжество жіночого начала в обрамленні творів Івана Марчука, які за настроєм, тональністю, барвами суголосні слову і музиці. Назва книжки «Гіацинтове сонце».

«Гіацинтове сонце» – подарунок пані Костенко на день народження. Це – освідчення в любові від усіх, хто долучився до її створення. Понад 30 поезій Ліни Костенко, музика Ольги Богомолець і два диски її вокального співу, живописні одкровення Івана Марчука, публіцистичний нарис Оксани Пахльовської.

Нам, як видавцям, подобалося те, що ми робимо. Маємо тремтливу надію, що не розчарували поетесу. Мабуть, невдячна справа загадувати. Але інтрига має існувати. І вона існує...

А тепер, певне, чіткіша відповідь на запитання початку статті: видавець має забезпечити такий рівень проекту – від ідеї до шляхів, механізмів, форм утілення, аби він відповідав рівневі автора. Банально – був би цікавим йому. А високо – мав для обидвох (або всіх) сторін місійний сенс.

Ілюстрації народного художника України Сергія Якутовича до історичного роману Ліни Костенко «Берестечко»

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

«Народ шукає в геніях себе...»

Поетеса Ліна Костенко

Ольга СОЛОМКА

Прихильники творчості Ліни Костенко створюють їй сайти-присвяти і хочуть спілкуватися

Пошук імені «Ліна Костенко» на інтернетних сторінках видає чимало результатів: 297 тисяч посилає на google.com, 78 тисяч сторінок на yandex.ru, тисячі рефератів, сторінок поезій. І до всього того масиву інформації Ліна Костенко не має стосунку: це самі шанувальники її поезії створюють клуби, розміщують поезії чи пісні на її вірші. Все це люди молоді і активні, свідомі того, що Ліна Василівна – «живий класик», які пишуться тим, що живуть із нею в одну епоху.

Прихильники поезії Ліни Костенко є у всесвітній соціальній мережі «Фейсбук» – тут до сторінки, присвяченій поетесі, приєдналися близько п'ятисот шанувальників її творчості. Викладають публікації про авторку «Марусі Чурай», обговорюють її творчість і називають іконою.

Для неї та поціновувачів її таланту створений сайт-присвята <http://kostenko.electron.com.ua/>, де розміщені вірші та біографія поетеси, статті та лекції у Києво-Могилянській академії, які стали справжньою подією.

Культивують міфи прихильники поетеси у поетичному клубі на спільноті «Мой мир». Приміром, Марія Сизоненко розповідає чи то справді правдиву історію, чи то вже легенду про те, як один чиновник від культури подав на Ліну Василівну до суду. За те, що привселюдно вона його біла по щоках, примовляючи: «Оце тобі за мене, за Крюкову, за Марусю Чурай!». Виявляється, чиновник за вказівкою КДБ заборонив моно-виставу «Маруся Чурай», дозвіл довелося брати ледве не в Москві. Виставу дозволили, але не у філармонії, як планувалося, а в заштатному будинку культури, куди, окрім «искусствоведов в штатском», зійшлося пів-Києва національно свідомих людей. Напруження й тиск були такими, що актриса Неоніла Крюкова знепритомніла від нервового перенапруження, а режисера вистави довели до інфаркту.

Як бачимо, інтерес до творчості Ліни Василівни не згасає. А ще молоді цікава громадянська позиція поетеси.

– Раніше я засуджувала Ліну Костенко за її сьогоднішнє мовчання, – пише в своєму блозі poezia-dyshu.livejournal.com, – а тепер розумію... Немає сенсу говорити – не почують... Перевірено на собі...

– Я у цілковитому захваті від того, що вже читав і щасливий від того, що ще читав не все. Земний уклін авторові! – Це вже Роман у форумі <http://www.pisni.org.ua/>

persons/67.html, де розміщені пісні на слова поетеси. Цей інтернет-ресурс цікавий ще й тим, що тут можна знайти історію пісні, іноді її аудіофайл, кліпи, акорди...

– Я прочитала «Марусю Чурай» давно, але до цього часу не можу забути того пронизуючого відчуття, яке не давало заспокоїтись, – здивовано зазначає прихильниця Люба. – Україна-руїна боліла і болить до сьогодні. Дуже жалію, що не маю жодної збірки віршів, поем Ліни Костенко. І тепер якась туга допомогла знайти цю сторінку.

– Нам надзвичайно пощастило, що ми разом живемо із нею в цей час, – переконала Мирослава. – Вона є альфа і омега сучасної творчості, сильнішою за неї ще нікого досі не було. Дуже хочеться бути знайомою з цією дивовижною жінкою. Підкажіть, будь-ласка, може, знаєте якісь її сайти чи фанклуби, де можна було б хоч якось із нею зв'язатися. Це буде дуже велике щастя – бути із нею знайомою хоча б опосередковано.

– Я дуже сумніваюся, що Ліна Василівна коли-небудь зайде на цей форум і прочитає наші повідомлення, – розчаровує модератор форуму. – Але все одно хочу сказати, що свідомо творча молодь в Україні не вимерла! І в цьому велика заслуга Ліни Костенко та її сонячної поезії!

І хай ці звернення і повні захвату рядки не без граматичних помилок, але вони відкриті і щирі.

Вона тримає паузу, задумливо мовчить, інтерв'ю не дає, книги не перевидає. І однак залишається відомою, цікавою і впливовою! Її мовчання інтригує більше, аніж щоденне набридливе стирчання в масмедіа. І змушує зазирнути у себе в пошу-

ках відповіді на болюче питання – то про що ж так красномовно мовчить Ліна Костенко?

Сторінки, де можна почитати вірші Ліни Костенко

<http://kostenko.electron.com.ua/> сайт-присвята від пошанувувачів

<http://poetry.uazone.net/kostenko/>
<http://www.ukrcenter.com/display.asp?avt=Костенко&an=Ліна>

http://www.pysar.net/poet.php?poet_id=31
<http://storinka-m.kiev.ua/article.php?id=77>

На знімках:
пам'ятник Марусі Чурай у Полтаві;
сцена із вистави «Маруся Чурай» Ліни Костенко у Національному академічному українському драматичному театрі імені Марії Заньковецької (1989 р.), сценограф – М. Кипріян

НЕМА ПРОРОКА У СВОЇЙ ВІТЧИЗНІ?

«Життя іде і все без коректур»

Віра МАКОВІЙ

Про Ліну Костенко шанувальникам її таланту відомо багато. А ось шкільний період її життя, як то кажуть, – прогалина. Щоб трохи її заповнити, я вирішила відвідати київську школу № 123, яку закінчила поетеса. Тиждень «провисіла» на дроті – випитувала у дирекції хоча б якусь інформацію, щоб врешті-решт почути: «У нас ніхто нічого не знає про Костенко». Тож вирішила з'ясувати все самостійно. Рушаймо, шановні читачі, зі мною до школи

На першому поверсі храму знань мене зустріли двоє охоронців. Один записав моє прізвище, а інший провів до приймальної директорки. Розмова почалася із того, що я вже чула по телефону. «Про Костенко у нас нічого не знають», – не вгавала секретарка і кидала на мене неприязні погляди, коли я запитувала про славетну ученицю у заступника директорки школи Віри Вітрук. Але й вона нічим не допомогла. «Ні стендів, ні записаних спогадів у нас немає. Знаємо тільки, що мама Ліни Костенко – Зіновія Юхимівна викладала у школі хімію. Може хтось із наших викладачів допоможе. Після уроку запитаємо», – додала надії пані Вітрук.

До закінчення уроку я пішла роздивлятися школу. Є стенди зі світлинами відмінників і спортсменів, є слова Гімну і герб України, тішать око дитячі малюнки. Зайшла до бібліотеки, запитую, а де ж хоча б портрет видатної ювілярки? «У школі колись був музей, але після капітального ремонту його не стало, а зараз ніхто нічим не цікавиться», – відповіла бібліотекарка і дала мені номер телефонної учительки, яка нібито колись збирала матеріали про Ліну Костенко.

Пролунав дзвінок на перерву, і я зайшла до вчительської. Заступник директорки вже була там і, наче як диригент, «керувала» викладачами. Вони всі, як один, не знали, що сказати, а декотрі навіть не знали, що поетеса була випускницею їхньої школи. «Ніде у книжках не написано, що вона закінчувала нашу школу, то чому ми маємо розповідати про це дітям? Ми запрошували її на святкування 75-річчя школи, а вона не прийшла, та й взагалі ніколи не згадує про нашу школу. Запитайте краще у неї самої, що вона думає про навчання тут. Хто вам узагалі сказав, що вона закінчувала наш заклад?» – гарячкувала Віра Вітрук.

І все-таки, не полишаючи останніх надій, вирішила зайти ще й до директорки школи Володимира Омельчука. Він сидів за робочим столом, без будь-яких паперів, і дивився у велике вікно без фіранок. «Директором я став нещодавно, тому нічого не знаю, а згадка про Ліну Костенко є на шкільному стенді, пошукайте у коридорі». Я ще раз передивилася всі коридорні стенди – але імені поетеси там так і не знайшла.

Останньою була розмова із Адою Воробійовою: саме її телефон дала мені бібліотекарка. Пані Воробійова 55 років працювала у школі №123, власне їй поталанило бачити маму Ліни Костенко. Вчителька чула про школярку Ліну тільки те, що та була зразковою ученицею і розумницею. А ще згадала: «Колись у школі була піонервожата Ніна Куцан, вона збирала інформацію про поетесу, публікації у газетах, робила альбоми, але коли у застійні часи прийшов новий директор, то все знищив. Був і музей, але після ремонту місця для таких експонатів чомусь не знайшлося. Щось пропало, а щось викладачі додому забрали».

Ну що, як вам моя «порожня» екскурсія костенківськими стежками? Як завжди: ніхто нічого не знає. Нам поталанило жити в одну пору із генієм, то невже Ліна Костенко не заслуговує хоча б на вірш на стенді у такій школі? Тим більше, що вже кілька років, як школа стала гімназією...

Чому б не назвати гімназію іменем Ліни Костенко? – промайнула думка. – Та ні, не варто. Мабуть, це було б тією політичною біжутерією, яку так не любить поете-

са. Та й учителям гімназії до того, вочевидь, байдуже.

Чому учні не знають видатних випускників, хіба це не стимулювало б їх краще навчатися, пишатися своєю гімназією? – продовжую собі розмірковувати.

Шкода, що викладачі образилися, коли поетеса не прийшла до них на святкування, ніде не згадувала, що закінчила цю школу. Але хіба їхня випускниця не «реабілітувала» себе перед альма-матер «Марусею Чурай», «Берестечком», «Над берегами вічної ріки», «Неповторністю»?..

Вважаю, що педагогічний колектив цього закладу втрачає унікальну можливість виховувати учнів не просто на творах Ліни Костенко, яка була випускницею їхньої школи. Гімназисти навряд чи пробачать це своїм вихователям.

P.S. Коли цей номер готувався до друку, до редакції «Культури...» зателефонували зі школи № 123. Вчителі та учні навчального закладу дуже просили нас надрукувати їхні вітання та найтепліші побажання Ліні Костенко з нагоди ювілею. Охоче виконуємо прохання. Многая літа вам, Ліно Василівно!

ВІТАЄМО ІЗ ЮБІЛЕЄМ!

Щиро бажаємо міцного здоров'я, невичерпної енергії й наснаги в усіх Ваших добрих справах. Хай таланить Вам завжди і в усьому, а доля стелиться рушником достатку та благополуччя.

Із глибокою повагою, педагогічний колектив і учні гімназії № 123

На знімках:
школа № 123, у якій
навчалася
Ліна Костенко

Фотознімки
Миколи
ЗАВГОРОДНЬОГО

редактор рубрики
Віра КАРПЕНКО

КНИГОЗБІРНЯ

■ ЛАУРЕАТИ «КНИЖКИ РОКУ-2009» ЗА НОМІНАЦІЯМИ ТА ПІДНОМІНАЦІЯМИ

ХРЕСТОМАТІЯ

Українська та зарубіжна художня класика
Тарас ШЕВЧЕНКО. Кобзар / ілюстрації Василя Седляра.
— К.: Дух і Літера.

Літературознавство

Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи. Антологія. — К.: Києво-Могилянська академія.

Критика / біографії / мемуари

Григорій КОЧУР. Література та переклад. — Т. 1–2. — К.: Смолоскип.

КРАСНЕ ПИСЬМЕНСТВО

Сучасна українська проза / есеїстика / драматургія
Костянтин МОСКАЛЕЦЬ. Досвід коронації. Серія «Приватна колекція». — Л.: Піраміда.

Жанрова література (детектив / пригоди / фантастика / любовний роман / молодіжна проза)
Василь ШКЛЯР. Залишенець. Чорний Ворон. — Х.: Книжковий «Клуб сімейного дозвілля».

Сучасна зарубіжна проза / драматургія
Богуміл ГРАБАЛ. Я обслуговував англійського короля. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

Сучасна поезія / афористика

Тарас ФЕДЮК. Горище. Книга нових віршів. — К.: Факт.

СОФІЯ

Зарубіжна гуманітаристика

Блез ПАСКАЛЬ. Думки. — К.: Дух і Літера.

Українська гуманітаристика

Мирослав ПОПОВИЧ. Культура. Ілюстрована енциклопедія України. — К.: Балтія-Друк.

МИНУВШИНА

Популярні видання / історична белетристика

Україна: хронологія розвитку. — Т. 2: Давні слов'яни. Київська Русь. — К.: Кріон.

Дослідження / документи

Людмила ГРИНЕВИЧ. Хроніка колективізації та Голодомору в Україні 1927–1933. — Т. 1: 1927–1933. — Кн. 1. — К.: Критика.

Біографії / мемуари

Ярослав ОКУНЕВСЬКИЙ. Листи із чужини. — К.: Темпора.

ОБРІЇ

Науково-популярна література / публіцистика

Леонід КАДЕНЮК. Місія — космос. — К.: Пульсари.

Спеціальна література

В.О. БАЛУХ. Історія античної цивілізації. — Т. 2: Стародавній Рим; Т. 3: Практикум. — Чернівці: Наші книги.

Енциклопедичні та довідкові видання

Планета Земля. — К.: Махаон-Україна.

ДИТЯЧЕ СВЯТО

Твори для дошкільнят і молодших школярів

Галина МАЛИК. Принцеса Мішель і король Грифаїни. — К.: Книжковий хмарочос.

Твори для середніх і старших школярів

Володимир РУТКІВСЬКИЙ. Джури-характерники. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

Розвиваюча та пізнавальна література

Український космос. — К.: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА.

ВІЗИТІВКА

Мистецтво

Роксана КОСІВ. Українські хоругви. — К.: Оранта.

Етнологія / етнографія / фольклор

Олександр НАЙДЕН. Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору. — К.: ІМФЕ НАНУ.

Краєзнавча і туристична література

Національний заповідник «Софія Київська». — К.: Балтія-Друк.

То для кого книжки?

ДУМКИ, НАВ'ЯНІ ХІ ВСЕУКРАЇНСЬКИМ РЕЙТИНГОМ «КНИЖКА РОКУ-2009»

Людмила ТАРАН

11 років тому фактично на голому ентузіазмові книголюб Костянтин Родик (нині він — президент рейтингу) і Галина Родіна (директор центру рейтингів досліджень «Еліт-проф») заснували всеукраїнське змагання видавництв — «Книжка року»

Задум був неабиякий: нагадати українському суспільству про цінності вічні, закладені у грандіозному винаході людства — книжці. Усе, що пов'язане із нею, має асоціюватися із престижністю, шляхетністю.

Організатори залучили експертів, які щоквартально оцінювали видання за різними номінаціями. Книжки-переможці передавалися до бібліотек, які — ні для кого не секрет — у роки незалежності ніколи не комплектувалися щедро.

Журнал «Книжникreview», що його заснували ті самі ентузіасти, залучивши спонсорів, став справжнім навігатором в українському книговиданні, яке вже бачилося морем... Щорічні церемонії нагородження — престижні дійства, потрапити на які вважається за честь для лю-

дей, котрі не розучилися думати.

Все це у кінцевому рахунку мало б стимулювати і читання, й книговидавничу справу, й пильну діяльну увагу держави до національного інтелектуального продукту. Але! Суспільство загалом і держава наша перейняті, звісно, куди важливішими справами...

Опитування, приміром, студентів Національного педагогічного університету імені Михайла Драгоманова, де другий рік поспіль відбувається церемонія нагородження переможців, виявило: вони фактично не читають сучасної української

книжки. Отака-от симптомастика. А це ж — майбутні педагоги! Нагороджуються чудові за змістом і оформленням книжки на всі смаки, вподобання й вік, щасливі видавці під оплески зали отримують нагороди... А кому ж ті різноманітні видання потрібні?

Столиця та й провінція завалені книжковою продукцією сусідньої держави, яка давно вже є і стратегічно-ідеологічною, і прибутково-комерційною. Це ж для кого? Риторичне запитання.

Наш український книжковий ринок навряд чи може так називатися. На душу населення — лише 0,3 книжки. І де їх купити? Одна за дру-

гою в центрі столиці зникають книгарні. А про райцентри чи села — шкода й мови. Звісно, маніпулювати «біомасою» набагато легше...

То ж для кого й навіщо всі ці рейтинги, зусилля видавництва, пречудові книжки? Одне із таких видань — «Народна ікона Середньої Наддніпрянщини в контексті селянського культурного простору» Олександра Найдена — дістало Гранпрі цьогорічного рейтингу. Майже водночас завдяки їй автор став лауреатом Шевченківської премії за цей самий альбом.

Фото Романа ПАТУШНОГО

«Смолоскип» заради молоді

**Осіп Зінкевич,
засновник незалежного
видавництва
«Смолоскип»,
одержав орден князя
Ярослава Мудрого
V ступеня**

Потрапивши до США після Другої світової війни, пан Зінкевич заснував там «Смолоскип». Передусім він дру-

кував і розповсюджував український самвидав. Через те всі «смолоскипівські» книжки були фактично заборонені в УРСР.

1991 року Осіп Зінкевич переїздить до Києва і продовжує видавничу справу. Нині навколо «Смолоскипа» гуртується творча молодь. Поетичні та літературно-політологічні семінари, зустрічі, конференції, конкурси — все це із заходів видавництва.

заслужений журналіст України,
редактор рубрик «Державна мова»,
«Постаті», автор циклу
«Невизнані слова»
Іван МАЛЮТА

державна мова

■ ПОРАДИ СВЯТОСЛАВА КАРАВАНСЬКОГО

НЕ ЗАЛИШАЄТЬСЯ НИЧОГО ІНШОГО чи **НЕМА ІНШОЇ РАДИ?**

Зворот **не залишається нічого іншого** вживано сьогодні в усіх мовних стилях і майже усіма, хто береться за перо. Тому варто час-до-часу вживати його за недбаного попередника **нема іншої ради**. Пише автор: «Командирам **не залишалось**

нічого, як дозволити йому ходити у своєму взутті». Цей пасаж може виглядати й так: «Командири **не мали іншої ради**, як дозволити йому ходити у своєму взутті».

■ ЗАМАНЛИВИЙ чи СПОКУСЛИВИЙ?

Пише радянський класик: «Її наvertsали на **заманливу** стежку – в балет». Тут можна було б ужити замість слова **заманливий** його дещо старший відповідник **спокусливий**. Чому? Бо останнім часом форма **заманливий** стає найчастіше вживаним епітетом у найрізноманітніших текстах: **заманлива** пропозиція, **заманлива** подорож, **заманливі** перспективи тощо; а тому для підтримання художньої рівноваги написаного часом варто вжити слово **спокусливий**, узявши до уваги той факт, що **заманливий** – це копія російського слова **заманчивий**. А поширення у нашій мові копій із іншої мови – це шовковий лінгвоцид нашої мовної стихії.

■ ЗІШТОВХНУТИ ЧИ ЗІТКНУТИ?

Поширення у сьогоднішніх текстах **зіштовхнути** й **зіштовхнутися** (1) майже завжди вимагає заміни їх на **зіткнути** й **зіткнутися** (2). Популярність лексичних одиниць (1) пояснюється конвертуванням із російських слів **столкнуть** і **столкнуться**, а також рекомендаціями видаваних у РСР російсько-українських словників (РУСів), охрещених читачами російсько-російськими. Українська ж мовна стихія, зафіксована у творах класиків, не знала лексики (1), а користувалась лексикою (2). Словник Б. Грінченка форм (1) взагалі не фіксує.

Ясна річ, що розвиток мови міг викликати появу форм (1), але заступати форми (2) вони можуть лише в певних межах. Скажімо, ми часом **зіштовхуємо** щось **із місця**, хоч можемо і **зіпхнути**. Що ж до цілого ряду інших ситуацій, то лексика (2) – органічно українська і заміна її на лексику (1) унезграбнює нашу мову. Наприклад, ідіому **зіткнутися лице-в-лице** дуже нелегко вимовити **зіштовхнутися лице-в-лице**. Правда, так можна написати, але у редактора від Бога такий зворот не пройде. А написане у статті публіциста «бажання **зіштовхнути лобами** українців» обернеться на «бажання **зіткнути лобами** українців».

Орест КОГУТ

У Павлограді звільнили 18 працівників підприємств торговельної марки (ТМ) «БудМайстер», які відмовилися виконувати постанову наглядової ради, що фактично забороняла дотримуватися Закону України про мови

За поданням старшого слідчого прокуратури С. Дацка на дії керівників «БудМайстра» Олександра Пашковського та Олександра Бутенка було порушено дві кримінальні справи за ст. 172 (ч. 1) Кримінального кодексу України. Згадані керівники ТМ навзаєм подали до Павлоградського міськрайонного суду скаргу, в якій вимагали скасувати постанову старшого слідчого прокуратури С. Дацка.

На суді представники прокуратури пояснили, що в них було достатньо підстав для порушення кримінальної справи. Незважаючи на всі аргументи, суддя В. Мельник 20 січня 2010 року таки задовольнив скарги Олександра Пашковського та Олександра Бутенка. На дане рішення звільнені працівники подали скаргу до Апеляційного суду Дніпропетровської області, який рішенням від 4 лютого 2010 року залишив без змін рішення судді В. Мельника.

Звільнені працівники готові відстоювати своє право на працю та спілкування рідною мовою не лише у Верховному суді України, а й у Європейському суді.

Почалося все із того, що директорам, менеджерам підприємств, які входять до складу ТМ, керівництво «БудМайстера» представило документ під назвою «Постановление наблюдательного совета». Там було записано, що при спілкуванні із клієнтами, бізнес-партнерами працівники підприємств мають використовувати мову, якою до них звертаються.

У випадках, коли працівник не володіє відповідною мовою, його обов'язком є знайти взаємоприйнятну мову спілку-

вання або звернутися до колеги, який володіє даною мовою.

Після оприлюднення постанови 78 працівників написали звернення до авторів із вимогою відмінити її. Мовляв, порядок застосування мов визначається винятково законами України, а не постановами «наблюдательного совета».

Замість того, аби автори постанови погодилися зі своєю юридичною та морально-етичною неграмотністю, на підприємствах ТМ почалися масові звільнення шанувальників українського слова.

– Не повірите? Вісімнадцять робітників вигнали на вулицю через те, що «нарушали політику підприємства» – спілкувалися на роботі українською, – обурюється відомий телеведучий Костянтин Стогній.

Доволі дивне пояснення дав голова правління ТМ Ігор Слюнков «Надзвичайним новинам». Цитуємо: «Решение акционеров об увольнении было вызвано тем, что использование украинского языка как лозунга превратилось в некую самоцель, где бизнес и результаты работы отошли на второй план. А на первом оказались вот эти националистические вопросы».

У справу втрутилися й журналісти СТБ, 1+1, ICTV, газет «Павлоградские новости», «Народний оглядач», «Львівська газета» які стали на захист працівників, звільнених за українську мову.

Третього березня в Києві відбувся круглий стіл «Звільнення 18-ти україномовних працівників ВАТ «Павлоград-

житлобуд»: дискримінація за мовною ознакою чи бізнесовий конфлікт?»

Його учасники: народні депутати України та відомі політики – Сергій Власенко, Юрій Кармазін, Вадим Колесниченко, Владислав Лук'янов, Мустафа Джемільов, Юрій Гнаткевич, Володимир Яворівський, Левко Лук'яненко. Вони обговорили і дали оцінку ситуації, що виникла на підприємствах ВАТ «Павлограджитлобуд».

Як бачимо, справа набула широко розголосу. І в цьому, як на мене, є й позитивний момент. Усе більше мешканців Павлограда на знак протесту проти мовної дискримінації почали спілкуватися рідною мовою.

Навмання набрав один із тамтешніх міських телефонних номерів і попросив абонента прокоментувати ситуацію. Натрапив на пенсіонера.

«Я в дитинстві обцался на українській. Потім були армія, завод. Не заметіл, как стал русскоязычным. А ось тепер мені напам'яли, что я українець. Мені було соромно за себе і свою сім'ю. Адже обцалсь ми между собой только на русском. Тепер все буде по-другому. Адже ми українці. Й свого цуратися вже не будемо».

На знімку: під час прес-конференції звільнених працівників: (зліва направо) менеджер ВАТ «Павлограджитлобуд» Марина Мелешко, заступник голови правління ВАТ «Павлограджитлобуд» Юрій Щербак, генеральний директор ТОВ «Фабрика будівельних сумішей «БудМайстер» Володимир Піпа та правник ТОВ «Фабрика дверей «БудМайстер» Ернест Баумер
Фото із сайту «БудМайстер-18»

Танець і танок

Багатьом здається, що слова **танок** і **танець** означають одне й те ж, тому й читаємо раз у раз на афішах: «Виступає ансамбль пісні й **танку**». Але це не так. Слово **танок** означає різновид танцю, воно відповідає російському **хоровод**: «У місті Немирові дівок **танок** ходить, молодая Бондарівна всіх передом водить» («Українські піс-

ні» Михайла Максимовича); «Стрункі високі дерева снуються перед очима, неначе водять який чарівний **танок**» (Леся Українка).

Танець – це ритмічні рухи під музику або спів: «Добре! добре! Ну, до **танців**, до **танців**, кобзарю!» (Тарас Шевченко); «А в залі розвернулися **танці** на всі боки, поміст ходором ходить» (Панас Мирний).

Борис АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ

заслужений журналіст
України, голова Видавничої
ради Національного газетно-
журнального видавництва
Анатолій СЕРИКОВ

Щоденник редакції

■ ШОПЕН ЧИ КОВБАСА?

Що для нас – так званого «електорату» – важливіше: можливість долучитися до «високої» культури чи хліб насущний? Інакше кажучи, культура чи ковбаса?

Доки політики за советською звичкою віддають перевагу другому, наша редакція щодня має нагоду переконатися: культура для «пересічних українців» була й залишається однією із найголовніших складових нормального життя.

На тижні, що минув, редакція отримала декілька листів, авторів яких об'єднала спільна мета. «Пишіть про культуру більше, виходьте частіше!» – ніби благали нас дописувачі.

Звісно, окремі побажання різнилися. Так, гірничий інженер із одного шахтарського містечка Донбасу (і де тільки в своєму місті «Культуру...» дістає, здивувалися ми) гарною українською мовою освідчився у коханні до української культури. А ще до найулюбленішого свого, як написав нам чоловік, композитора – Фридерика Шопена. Нагадавши, що саме зараз у світі тривають заходи, присвячені Року Шопена, наш візаві попросив докладніше висвітлювати усі події...

Агов, хто там досі стверджує, що в нас у шахтарських містечках (далеких селах, великих індустріальних містах тощо) живе зрусифікований народ, якому для повного щастя потрібні хіба що ковбаса та «Мурка»? Не слухайте таких базік – вони брешуть! Як не раз пересвідчилася наша редакція, у найскрутніших обставинах вижити й зберегти людську подобу допомагає саме культура. Тільки вона, надаючи відчуття дотику до кращого, радіснішого світу, дарує надію на краще.

■ Я СЛУХАВ ШОПЕНА

Піано і форте, і знову піано.
Кохання й пориви душі весняні,
І пристрасть, і туга, що так неблаганно
Труїла його все життя в чужині.

Оце відчував я, як слухав Шопена.
Мелодії ніжні й бурхливі, страсні, –
Були, наче дзвін Великодній, для мене
І дивом небесним здавались мені.

І ті почуття, що мене охопили, –
Ні з чим не зрівняти, ніким не зрівнять.
То млів від любові і серце горіло,
То падав в безодню, щоб муки прийняти.

Таке тільки геній лиш міг сотворити.
І так називали його не дарма.
То як нам за це все його не любити,
Як не шанувати Шопена всіма.

За те, що любив він мистецтво й свободу,
Що рідную землю, як матір, любив,
Що сили й натхнення черпав від народу,
А серце вітчизні своїй заповів.

Юрій СОПІЛЬНЯК,
гірничий інженер ДП «Шахтарськантрацит»,
м. Шахтарськ Донецької області

**Що не тиждень –
то у нас свято.
Тобто, у державі.
А в редакції
«Культури ...» –
як у всіх. Великдень
наближається,
любі наші**

Редакцію дещо здивувала звістка про те, як до Воскресіння Христового вирішила підготуватися влада Одеси. Через те, що на Великдень припав Усесвітній день гумору, у Південній Пальмірі нібито вирішили скасувати... легендарну Гуморину. Не зовсім, звісно, а перенести карнавал сміху на тиждень пізніше. На Проводи.

Дивно якось, га? Й справа навіть не в тому, що релігія в Україні досі відокремлена від держави. Отже, при-

наймні відносно, впливати на перебіг світських свят і забав справи «духовні» жодним чином не можуть. Що, зрештою, справедливо. Адже той, хто вважає це

за конче потрібне саме для себе, не промінє службу Божу, насамперед, святкову, на веселощі карнавальні чи, наприклад, якийсь похід у кіно.

Воскресіння Спасителя, Який «смертю смерть подолав», – це привід для найсильніших радощів. Кажуть, навіть природа – земля, рослини і тварі безсловесні – радіє цього дня. Отже, й люди мають радіти та веселитися – ще й у «світський» спосіб?

Дуже прикро, коли релігійні свободи влада обмежує чи то, як усі ми пам'ятаємо із часів СРСР, зводить нанівець. Але коли відбувається зворотне, можновладці намагаються краще «перебдеть, нежелі недобдеть» й зводять на ніщо культурницькі ініціативи під приводом релігійних потреб – це теж погано.

«Добрий пастир» Христос – це в усі віки втілення любові та радості. Тож не треба чиновницькими наказами «заперечувати» таке. Та й відомої польської приказки «що занадто, то не здорово» ніхто досі теж не спростував.

Алла ЧЕРДИНЦЕВА

ЗРАЗОК ЗАЯВКИ НА ПЕРЕКАЗ ГОТІВКИ

ПІЛЬГОВА ПЕРЕДПЛАТА

НАЙДЕШЕВШЕ І НАЙШВИДШЕ – ПЕРЕДПЛАТИТИ ЧЕРЕЗ РЕДАКЦІЮ

У відділенні будь-якого банку України заповнить квитанцію (за поданим зразком) та оплатить її. Після цього зателефонуйте у відділ передплати (044 383 98 59, 044 201 65 23) для підтвердження платежу.

Вартість редакційної передплати:

на 3 місяці – 35,00 грн;
на 6 місяців – 68,00 грн.

Також триває передплата на газету «Культура і життя» в усіх відділеннях поштового зв'язку
ІНДЕКС 60969

Отримувач платежу	ДП «Газетно-журнальне видавництво»	37128003000584	16482679
		Поточний рахунок	Код ЄДРПОУ
Банк отримувача	УДК м. Києва		820019
			МФО банку
Платник (прізвище, ім'я, по батькові)	Іван Петренко		
		тел.	(044) 555 55 55
Поштовий індекс	0 1 0 0 1	Адреса платника	м. Київ, вул. Хрещатик, 16
Загальна сума	шістдесят вісім гривень		
	(словами)		
Призначення платежу	Сума, грн.		
Передплата на газету «Культура і життя» на 6 місяців	68,00		
Підпис платника	Підпис банку		

КВИТАНЦІЯ

Отримувач платежу	ДП «Газетно-журнальне видавництво»	37128003000584	16482679
		Поточний рахунок	Код ЄДРПОУ
Банк отримувача	УДК м. Києва		820019
			МФО банку
Платник (прізвище, ім'я, по батькові)	Іван Петренко		
		тел.	(044) 555 55 55
Поштовий індекс	0 1 0 0 1	Адреса платника	м. Київ, вул. Хрещатик, 16
Загальна сума	шістдесят вісім гривень		
	(словами)		
Призначення платежу	Сума, грн.		
Передплата на газету «Культура і життя» на 6 місяців	68,00		
Підпис платника	Підпис банку		

заступник головного редактора видавництва, редактор рубрик «Богема», «Далі буде» Алла ЧЕРДИНЦЕВА

далі буде

ПРОЕКТ ПІДТРИМУЄТЬСЯ готелем «Хаят Рідженсі Київ»

- **Наші постійні партнери:**
Посольство Японії в Україні
Французький культурний центр
Британська Рада в Україні
Німецький культурний центр
«Гете-Інститут в Україні»
Польський інститут у Києві
Чеський центр
Готелі «Premier Palace», «Opera»
Авіакомпанії AIRFRANCE, KLM, WINDROSE
«Туристичний інформаційний центр»

Ервін Вурм – скульптор, який проковтнув земну кулю

Ервін Вурм (Erwin Wurm; нар. 27 липня 1954 р., м. Брук-на-Мурі) – австрійський художник, фотограф, режисер, скульптор. Гадаєте, фотографію не можна перетворити на скульптуру? А Вурмові це вдалося!

Його роботи отримали широке визнання у 1990-ті, коли виникла нова інтонація у критиці суспільства споживання, яке дійшло до абсурду у відтворенні візуальних стереотипів, ідеологічних кліше та риторичних фігур. Виразниками цієї критичної теми стали Маккартні – в США, Сара Лукас – у Великобританії, Ервін Вурм – в Австрії. Ця творча лінія залишається одним із найвпливовіших трендів у сучасному світовому мистецтві.

Художня кар'єра Вурма розпочалася у 1970-ті роки. Створені у 1980-ті прості розфарбовані роботи із дерева і жерсті свідчать про вплив на його творчість нового австрійського живопису. Згодом Вурм розпочав використовувати для об'єктів те, що зазвичай можна знайти на кухні.

Наприкінці 1980-х років художник звернув увагу на предмети одягу, насамперед штани, светр і плащ, які пере-

творював на скульптурні твори. У його роботах, зокрема відеороликах, можна простежити процес їхньої дематеріалізації. Саме досліджуючи цей процес Вурм винайшов Staubskulpturen («Запорошені скульптури»). Наприклад, у роботі 59 Stellungen (1992) з'являється людське тіло в

різному одязі й на коротку мить завмирає у «скульптурній» позі.

Із середини 1990-х у центрі уваги художника – фотографія. У серії світлин One Minute Sculpture (також є відеоробота із цією назвою) кожен знімок представляє можливу, існуючу лише хвилину, скульптурну ситуацію.

«Однохвилинні скульптури», опісля створення яких Вурма почали вважати чи не «живим класиком» сучасного мистецтва, – це, по суті, перформанси, герої і героїні яких переживають абсурдні моменти свого буття у соціумі, або ж у фізичній взаємодії із предметами повсякденного життя. Хтось одягає на себе весь асортимент магазину секонд-хенд (Fabio getting dressed, 1992),

когось збуджує тепло батареї (Heating, 2000), невідомо хто бере шлюб із будинком, який йому сподобався (True Love, 2005). Задokumentовані за допомогою відео або фото, сюжети справляють враження скульптурної монументальності, тим самим спонукаючи глядача переглянути саме поняття «скульптура».

Більш традиційний напрям творчості Вурма складають власне скульптури реальних персонажів і речей, «хворих на вади суспільства споживання». Його «Товстий будинок» (2003) і «Художник, який проковтнув земну кулю» (2006), «Телекинетично зігнутий автобус VW» (2005), «Танучий Музей Гугенхайма» (2005), «Уклінний Делез навпаки» (2006) тощо директор віденського Музею сучасного мистецтва фонду Людвіга (MUMOK) Едельберт Коб назвав «цілим світом, повним див».

1995 року Вурма запросили на посаду професора зі скульптури до школи витончених мистецтв у Парижі, в 1996–1997 – професора у Коледжі промислового і художнього дизайну у Лінці. У 1993–1999 художник був членом ради директорів Vienna Secession, із 1995 – її віце-президентом.

Ервін – куратор численних виставок, живе і працює у Відні та Нью-Йорку.

ВИ МОЖЕТЕ КУПИТИ НАШУ ГАЗЕТУ У КІОСКАХ АГЕНТСТВА СОЮЗДРУК

КУЛЬТУРА І ЖИТТЯ. Всеукраїнський культурологічний тижневик. Виходить із 7 жовтня 1923 року

ЗАСНОВНИКИ: Міністерство культури і туризму України, Український комітет профспілки працівників культури, редакція газети

ВИДАВЕЦЬ: Національне газетно-журнальне видавництво
Директор Віталій САТАРЕНКО

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР Анатолій СЕРИКОВ

ВИДАВНИЧА РАДА ВИДАВНИЦТВА: Володимир БУРБАН, Ольга ГОЛИНСЬКА, Валерій ГРИЦЕНКО (арт-директор), Антоніна ЖИХОРСЬКА (вчений секретар), Іван МАЛЮТА, Орест КОГУТ (заступник голови), Володимир ОНИЩЕНКО, Алла ПІДЛУЖНА, Наталя ПОТУШНЯК, Віталій САТАРЕНКО, Анатолій СЕРИКОВ (голова ради), Анатолій СИТНИК, Людмила ЧЕЧЕЛЬ

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ: 03040, м. Київ, вул. Васильківська, 1
ТЕЛЕФОН: 201-66-55 (багатоканальний), ФАКС: 201-66-54
E-mail: cultzhyttya@ukr.net

СВІДОЦТВО про державну реєстрацію КВ №1026 від 26.10.1994
ДРУК: ТОВ «Новий друк», м. Київ, вул. Магнітогорська, 1
За достовірність інформації відповідальність несуть автори і рекламодавці
Редакція зберігає за собою право редагувати, скорочувати надіслані матеріали та змінювати їхні назви
При використанні матеріалів посилання обов'язкове
Наклад 5 000

ЦІНА ДОГОВІРНА

ПЕРЕДПЛАТНИЙ ІНДЕКС 60969